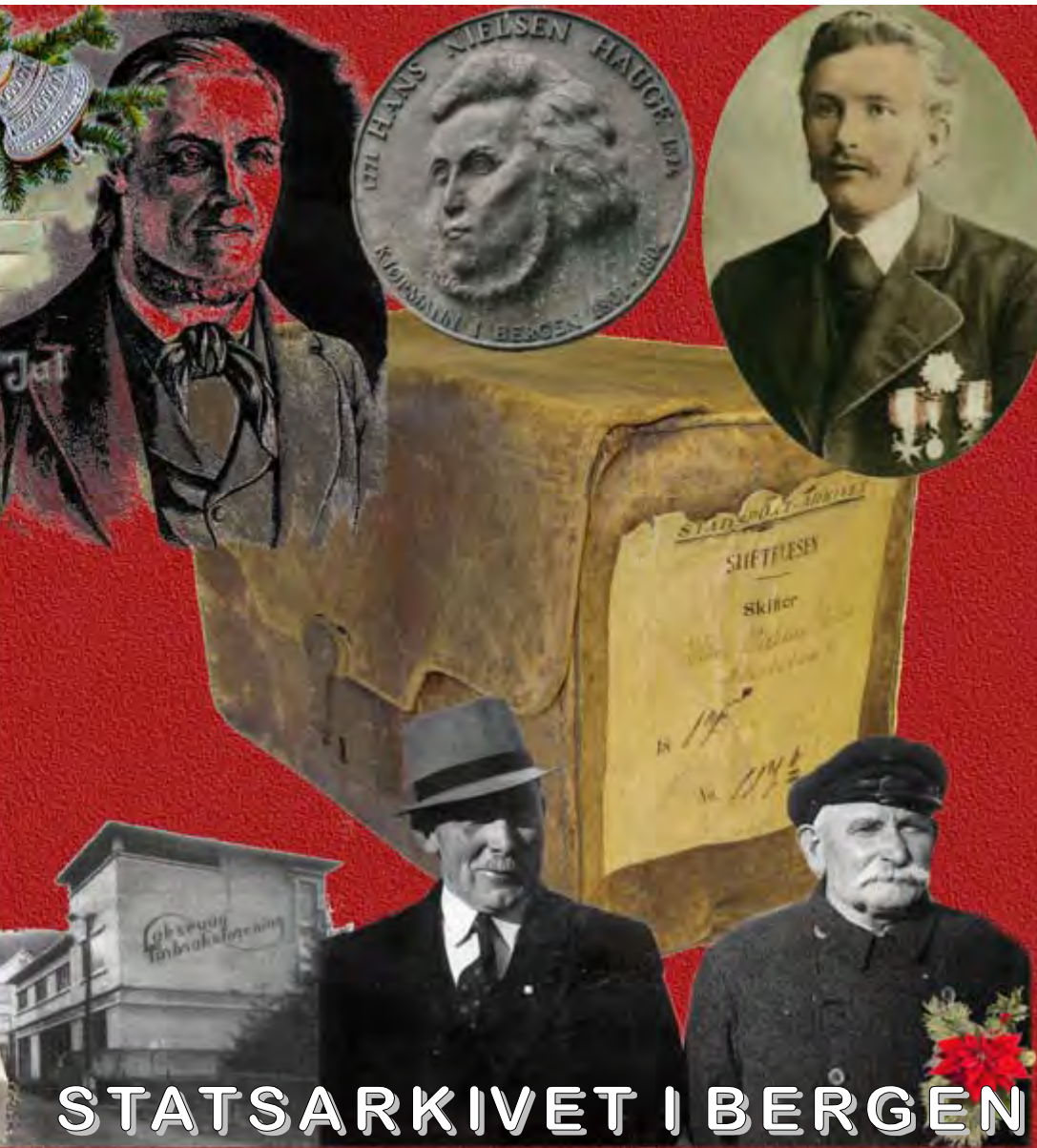

Bergensposten.

NR.3

desember 2010

13. ÅRGANG

STATSARKIVET I BERGEN

Bergensposten er en publikasjon som har vært utgitt av Statsarkivet i Bergen siden 1998. Dette er det 26. heftet i rekken.

Ansvarlig redaktør: Yngve Nedrebø

Ansvarlig for utforming: Tom Myrvold

Trykk: Statsarkivet i Bergen

Opplag: ca. 1000

Redaksjon avsluttet: 30. november 2010

Forsiden:

*T.v. August 2010.
Konserveringsbygget
fra 1975-76 under
riving. Kun deler av
første etasje står tilbake
på dette fotografiet.*

*Under: Konserve-
ringsbygget under
riving, sett fra Stem-
meveien.*

Bergensposten.

Innhold

Fra redaktøren.....	2
Anordning Om Politiens Administration i Bergen 24 Jan. 1710.....	3
Gunnar Lian: Damsgårdselven.....	9
Kenneth Bratland og Johan Myking: Forliset til D/S Stanley i julen 1894.....	17
Gunnar A. Skadberg: Hans Nielsen Hauge i Bergen.....	33
Byggesaken ved Statsarkivet i Bergen.....	56

Fra redaktøren:

I dette nummeret av Bergensposten markerer vi at det i år er 300 år siden Bergen fikk sin politianordning. Etter oppfordringer gjengir vi den i sin helhet, og håper det kan være interessant lesning. Vi ser at politiets problemstillinger ikke kan ha endret seg mye i løpet av tre hundreår, mens holdningene og løsningene på en god del områder nok er blitt forandret.

Gunnar Lian har flere ganger tidligere levert stoff til Bergensposten fra Laksevåg. Denne gangen framfører han en ode til sin ungdoms, men nå for lengst skjulte, Damsgårdselv.

Kenneth Bratland og Johan Myking forteller historien om forliset til D/S Stanley utenfor Lemvig på kysten av Nord-Jylland julen 1894. Tragedien kostet alle om bord livet, bortsett fra Nils Martines Knutsen Nordaas (1866-1948).

Gunnar A. Skadberg har kartlagt forbindelsene mellom Hans Nielsen Hauge og haugianerne i Bergen og Stavanger. På dette nummerets omslag finner man blant annet avbildet reisevesken til Hans Nielsen Hauge, overtatt av skifteretten da han gikk konkurs, og omgjort til arkivboks, rimeligvis vår eldste.

Byggingen ved Statsarkivet i Bergen er kommet skikkelig i gang. Rivingen av det gamle Konserveringsbygget begynte for fullt i august, og spunting, utgraving og til dels sprengning har pågått nesten parallelt med støping av magasinhallene. Statsråd Anniken Huitfeldt satte ned grunnsteinen 1. november. Framdriften går nå raskt, og vi venter at støpingen av hallene er ferdig i løpet av januar.

Vi takker bidragsyterne til dette nummeret, og ønsker dem og leserne en God Jul og et Godt Nytt År.

Neste nummer skal etter planen komme ut i februar 2011. Stoff til det nummeret må være kommet inn før utgangen av januar.

26.november 2010

Yngve Nedrebø

Anordning Om Politiens Administration i Bergen 24 Jan. 1710

1) Politiemester skal have tilbørlig Opsyn med, at alle Forordninger, Politien vedkommende, som ham under Cancellie-Seglet blive tilskikkede, at alle uden Persons Anseelse efterleves. 2) Hver Mandag og om den indfalder paa de Dage og i de Uger, som i L. 1-3-4 ommeldes, da næste Søgnedag derefter, skal paa et dertil paa Bergens Raadstue forordnet Sted, om Sommeren Kl. 8 og om Vinteren Kl. 9, holdes en Politie-Ret, hvori skal være Stiftbefalingsmanden, som Præsæs, Commandanten paa Fæstningen, den Søe-Officeer, som der haver Indseende med de enrøllerede Baadsfolk, Præsidenten i Bergen (hver efter sin Charges og Characteres Værdighed) og en af de 16 Byens Mænd, som de hvert Aar mellem sig selv dertil udvælge; i hvilke skal afhandle de ang. Politien forefaldne Sager, hvor og enhver, som har noget at klage, sit Anliggende skal forebringe; og skal Raadstueskriveren alt, hvis saaledes i Retten forrettes, i en dertil af Stiftbefalingsmanden gjennemdraget, forsegleet og nummereret Protocol indføre. Herforuden maae og Politiemesteren sidde Retten, saalænge Sagerne forestilles og ageres, men naar de ere af begge Parter tilendbragte og de ere udviiste, maae han inden lukte Dørre give tilkiende, hvis han i Sagen har at erindre, hvorpaa han sig strax af Retten, imidlertid de andre voterer, forføie. 3.) Han maae selv antage de fornødne Betiente, som af Politie-Retten i Eed tages og i Proto-

collen indtegnes; og skal de, efter den dem af Politiemesteren givne og af Politiemesteren approberede Instruction, flittig agtpaagive, om noget imod Politie-Frr. begaaes, hvilket de ufortøvet Politiemesteren skal tilkjendegive. Dem skal og af Politiemesteren gives et vist Tegn, nemlig en hvid Kiep med Byens Vaaben paa Enden som de skal bære og fremvise, naar Fornødenhed udkræver. Misbruge Politiebetienterne dette Tegn, eller og andre, som ej ere Politiebetiente, tilegne sig samme, da straffes de efter L. 6-18-8 paa deres Hals. 4.) Bøder for Forseelser imod Politie-Forordningerne, som ej overgaae 3 Lod Sølv Værdie, maae Politiemesteren uden Politie-Rettens Kiendelse affordre; dog skal han næste Rettens Approbation forvente; Men ere Bøderne høiere end 3 Lod Sølv, skal Politiemesteren den Skyldige for næste Session i Politie-Retten lade indkalde og tiltale, og hva der vorder tilfunden at bødes, skal inden 3de Solemerker betaales; hvis den Skyldige ej derfor ved en af Underfogderne vil udpantes, hvilket skal staae til Løsning i 4re Uger og ej længere. Er Forseelsen saa stor eller af den Natur, at den Skyldige bør arresteres, da, dersom han er boesat eller og kan stille en anden boesat Mand til Borgen for sig og Sagen, maae han uden nogen Omkostning skilles paa frie Fod. 5.) Bøderne, som saaledes betaales, samt det udpantede Gods og hvad efter Frr. confisqveres, leveres til den af de 16 Mænd, som sid-

der i Retten, der tilligemed Politie-mesteren derover skal holde Bog. Af disse Bøder samt udpantede eller confisquerede Varer, naar de ved Auction ere solgte, skal Betienterne lønnes, naar de anvendte Omkostninger først ere fradragne. 6.) Politie-mester skal over alt det, som forefalder, hans Bestilling vedkommende, saavel hvis han selv som hans Betiente forrette, holde rigtig Protokol; hvilken af Stiftbefalingsmanden giennemdrages, nummeres og forsegles, og, naar den er fuldskreven, i Politie-Retten indleveres. 7.) Dersom Politie-mesteren selv eller hans Betiente først fornemmer nogen Forseelse, som henhører til Justitien og efter Loven skal forfølges og dømmes, skal han saadanne Sager til enhvers rette Værneting henvise, og om Forseelsen befindes saaledes, at den Skyldige bør paagribes, da dertil forhielpe, og ham til sin Øvrighed overlevere. 8.) Vorder nogen af Politie-mesteren selv eller hans Betiente forurettet, enten med ubillige Bøders Paalæg, Arrest eller i andre Maader, da klage det for Politie-Retten, hvor den Anklagte skal tilsiges at møde i egen Person, med mindre lovlig Forfald dem derfra forhindrer, og da dømmes af de Tilforordnede, hvad de finde med Loven eller Politie-Frr. at overeenskomme, hvorefter den Skyldige sig vedbørlig skal rette, og hvis han det ikke vil, skal de det Kongen tilkiendegive; Men dersom nogen har uden billig Aarsag beskyldt eller anklaget Politie-mesteren, da straffes Angiveren efter Rettens Sigelse. 9.) Politie-mesteren maae bruge i de Sager, som Politien alene vedkomme, ustem-

let Papiir, samt være frie for Dom- og Skriverpenge at betale. 10.) Da det ej er at paatvivle, at Procuratorerne sig i slige Sager ville indmænge, mer for at forlede og forvirre Sagerne til deres egen Profit, end for at hielpede de Skyldige til rette, saa (efterdi saadanne Sager ere af den Natur, at enhver har Forstand nok at sige ja eller nei til den Gierning, han beskyldes for, Gierningerne og i sig selv udvise Forseelserne) forbydes Procuratorerne at antage sig nogen Sag for Politie-Retten, med mindre Retten det selv hoinødvendigt og for got befinder, hvorfor og Retten selv skal anvende al Flid, at Sagerne ej komme i nogen lang og vidtløftig Forhaling, Parterne til alt for stor Omkostning. 11.) Formener nogen sig fornærmet ved Politie-Rettens Afgift, og Sagens Hovedstoel, Bøder eller andet er 30 Lod Sølv eller dets Værd, skal dem tilstædes Stevning i Sagen til Over-Hofretten, og der siden paadømmes. 12.) Skulde noget tvivlraadigt eller vigtigt forefalde, som ikke i Politie. Frr. er specificeret, skal Politie-Retten derom Kgl. Resolution indhente.

II Post. Om Politie Administration i Særdeleshed. 1. Udi geistlige Sager. Politie-mesteren skal have Indseende, at ingen fremmed og forbuden Religion der i Byen øves; at ingen Indbyggere af vores Religion den forandrer, særdeles naar de ægte nogen af anden Religion; at ingen, som med nogen af fremmed Religion er gift, lade deres sammenavlede Børn døbes af andre, end Byens Præster, i hvis Sogn og Menighed Forældrene boe, samt at saadanne Børn

---

i den lutherske Religion oplæres, og at ingen til nogen fremmed Religion forføres. Fornemmer han sligt, skal han sig med største Flid derom informere og, saavel med Politie-Rettens Myndighed som Biskoppens og Præsteskabets Raad, see til, at saadant hindres og straffes.

II.Cap.) Ang. Hellige- Fest- og Bede-Dage.

1.) Politimester skal og flittig tilsee, at Søn- Hellige- Fest- og Bede-Dagene tilbørlig helligholdes, og især at i Kirkerne ingen Modtvillighed, Tumult, Qvækerie eller anden Uskikkelig under Guds-Tienesten begaaes, eller Præsterne og Kirkens Betiente nogen Vold og Fortred i deres Embede tilføies. Hvo saadant gjør, skal han strax lade arrestere og straffe efter Sagens Beskaffenhed og Politie-Rettens Sigelse. 2.) Han skal og ved sine Betiente flittig lade indqvire i Viin. Øl- og andre offentlige Værtshuse samt andensteds, hvor noget udtappes eller skienkes, om der under Guds-Tienesten nogen Forargelse med Drik, Dobbelt eller anden Usømmelighed begaaes; Og hvis nogen saaledes antreffes, skal Værten bøde 1ste Gang 10 Lod Sølv og Guesten 2 Lod Sølv, 2den Gang dobbelt; kan Giesten det ej betale, skal Værten Bøderne for ham udlægge, og Giesten dog desuden straffes med Fængsel paa Vand og Brød i 3 Dage. Befindes nogen tiere i samme Forseelse, skal Politie-Retten med Politimester det Kongen tilkiendegive, at samme ugudelige Kroppe, andre til Exempel og Afskye, tilbørligen kan ansees. 3.) Han skal alle Søn- og Hellige Dage ved Betienterne flittig inqvire-

re paa alle Verksteder, om nogen noget Arbeide forfærdiger; Antræffes nogen dermed, skal Mesteren derfor 1ste Gang bøde 4 Lod Sølv, om det skeer under Prædiken, og 2 Lod Sølv, om det skeer imellem Prædikenerne og efter Aftensangen; 2den Gang bødes dobbelt, og 3die Gang dømmes han fra sin Laugs-Rettighed. 4.) Han skal ved Betienterne gjøre Anstalt, at paa Kirkegaardene Kirkens og Gaderne under Gudstienesten ingen Stimerie, Tumult eller anden Modvillighed øves, hvorfor og Kirkens Betiente og, om nødigt eragtes, Vagten skal dem al muelig Bistand gjøre til de Skyldiges Paagrielse, at de efter Loven kan straffes.

III.) Om Ærbarhed og gode Sæder.

1.) Han skal flittig efterforske, at intet mod Ærbarhed og Skikkelighed offentlig handles, især at ingen Horehuse holdes, og gjøre sit Beste, at baade de, dem holde, og de, dem søge, kan paagribes og for Politie-Retten fremstilles, hvor da saavel Horeværten som de, der sig i slige Huse til Utugt lade finde, efter Sagens Beviislighed skal ansees og straffes efter Loven. 2.) Ej heller skal han tilstæde nogen Samqvem og Tilhold med ryggesløse Folk og Løsgjængere, ej heller at der i Værtshuse og Kieldere med Drik, Dobbelt, forfængelig Lystighed og andet deslige nogen Forargelse gives, eller at nogen sig der længere, end til Kl. 10 om Aftenen, opholder, men hvis de sig ej efter eengang giorte Paamindelse derfra entholde, skal han dem i Stadens Arresthuus lade henføre, og desuden skal saavel Verten som hver af Gjesterne, der herimod Handle, hver Gang

---

bøde 2 Lod Sølv. 3) Hvo Nat eller Dag med draget Gevæhr gaaer grassate Gang eller nogen Fortred paa Gaderne forøver, skal han, enten de ere beskienkede eller ej, lade arrestere, og siden med Muct eller i andre Maader, ligesom Forseelsen er til, efter Politie-Rettens Sigelse lade afstraffe: Desligeste skal han formummede, svætede og forklædte Personer, som løbe langs Gaderne og sig ej vilde give tilkiende, naar Politie-Tegnet dem af Betienterne forevises, eller dem, som Folk paa Gaderne noget fratage, lade paagribe og for Politie-Retten lade examinere, at de efter den derom udgangne Fr. kan straffes. 4.) Dem, som af Vanartighed kaste Snee, Vand, Steen eller Ureenlighed paa de Forbiegaaende, skal han lade paagribe, som derfor skal bøde hver Gang 2 Lod Sølv; have de intet at bøde, da straffes paa Kroppen i Arbeidshuset af Byens Svende med Riis, Pidsk eller Arbeid, som deres Alder og Styrke kan taale, efter Politie-Rettens Sigelse. 5.) Forekommer ham noget Skandskrift eller andet, som til got Folk at beskjemme eller deres Ære og Lempe at forkleine er udspredd eller fundet, skal han udforskes og paagribes og til Byefogden leveres, at de siden efter Loven kan tilbørlig vorde tilsidesatte.

IV.) Om Fremmede og Løsgjængere.

1.) Politiemesteren skal tilholde alle, som Fremmede logere og Kammere bortleie, at de til Præsidenten eller, i hans Fraværelse, til den øverste Borge-mester indlevere en rigtig Fortegnelse paa dem, som hos dem logere, naar de ankomme og igien bortreise, med deres

Navne, Vilkaar og Condition, hvad de have at forrette, samt fra hvad Sted og Land de komme. Forsømmer Værten det, da bøde hver Gang til Byen 2 Lod Sølv. 2) Han maa ej tilstæde, at nogen bruger Handel eller Haandværk, som ej har taget Borgerskab eller derfor kan fremvise Kgl. Tilladelse, og dem, som ikke Borgerskab have taget, skal han lade tilsige for Politie-Retten at møde, hvor dem en vis Tid forelægge slig at forrette; og hvis de der da ej efterkomme, skal han af dem lade indfordre de Bøder, som derpaa af Politie-Retten vorder sat, og, indtil de samme have betalt og Borgerskab taget, lade alt, hvis de medhandle, forsegle, og om de sig ej endda derefter ville rette, forvises de Byen. 3) Han skal have alvorlig Tilsyn med Betlere og Løsgjængere i Byen, og hvilke Betlere han paa Gaden finder at tigge, som ikke ere Krøblinge eller lemlæstede, eller af Alder og Skrøbelighed vanmægtige, dem skal han, efter foregaaende Conference med Politie-Retten, i Manufactur-Huset til Arbeide lade indlevere, eller det Finmarkske Compagnie tilstille, til Fiskeriet der at fortsætte og Landet at peuplere. 4.) Med Jøder, som ej have Kgl. Bevilling sig der at opholde, boe og bygge, saa og Tatere og andre uchristne Personer, som omløbe og besvige Folk, skal han forholde sig efter Loven og Frr.

V.) Om Skik og Orden. Alle Anordninger anl. Brylluper, Barseler, Begravelser, Giestebudde, Klædedragt og Rangen, skal han uden Persons Anseelse alvorligen holde over, at de hørsommeligt vorde efterlevede, og at de

---

Gienstridige tilbørlig derefter vorde tilrettesatte.

VI.) Om Torve, Almindinger og Gader. 1.) Med Torve og Almindinger skal han nøie tilsee, at de derom, saavel af Kongen som af Vice-Statholderen, udgangne Anordninger af alle tilbørlig blive efterlevede. 2) Han skal tilholde Dragerne, Flyttemænd og andre Arbeidsfolk, at de, som af gammel Tid sædvanligt har været, Torvene, Almindingerne og Engen alletider reenholde, under Straf af Fængsel paa Vand og Brød, Hals-Jernet eller andet, efter Sagens Beskaffenhed og Politierettens Sigelse; Og om nogen Gruus eller Ureenlighed, skal han de Skyldige lade tiltale for Politieretten til vedbørlig Straf; ej heller maae han tilstæde nogen der at oplægge Bygnings-Materialier, saasom slige Pladser altid skal holdes frie og ledige, saafremt han ej selv derfor vil ansees. 3.) Med Gadernes Brolægning og Reparation samt Udbygningerne der og paa Almindingerne skal han alvorligen holde over, efter den Anordning, som derom er giort og herefter gjøres. 4.) Paa Skude- og Sand-Vigen maae han ej tilstæde noget Huus med Skorsteen eller Ildsted i at bygges nærmere ved Søboderne, end den derom giorte Anordning ommælder, skjønt endog Eierne det selv ville gjøre; og skal han tilligemed Magistraten drage Omsorg for, at de, som allerede der ere, kan med forderligste paa beleiligere Sted henflyttes, saa at Søboderne kan være uden Fare; Hvorfore de skal udvise saadanne Huses Beboere beleilig Plads, hvor de deres Huse kan henflytte. 5) Naar paa

Byens publiqve Huse, Broer og Veie kommer nogen Brøstfældighed, skal han i Tide advare Magistraten og Vedkommende, og drive paa, at der strax gjøres Anstalt til dets Forbedring, samt selv see til, at det forsvarligen gjøres. 6.) Han skal have Opsyn, at Byens publiqve Brønde, Pomper og Poster tilbørlig holdes rene og ved lige, samt at Byen med flere kan forsynes, hvor det fornødent gjøres; Saa skal han og tilholde Indbyggerne, at de holde deres Brønde og Pomper udi Husene vel ved lige, samt at de, som dertil have Middel og Leilighed, flere anlægge, hvor det er fornødent; hvorfor han skal lade alle, saavel publiqve som particulaire, Brønde og Poster ved Brand-Directeuren og Brand-Mesterne 1 eller 2 Gange om Aaret besigtige, og sig af dem en rigtig Beskrivelse om deres Tilstand lade give; hvis nogen af Modvillighed paa noget almindeligt og publik Verk gjør Skade, skal han derom flittig lade inquirere, og de Skyldige derfor, som for Vold og Herverk, for Byetinget efter Loven, lade tiltale.

VII.) Om Havnen eller Vaagen. 1) Hermed skal han have særdeles Tilsyn, at den ej med Ureenlighed af Husene og Gaderne eller med Baglast eller andet af Skibene og Jægterne opfyldes, og, saafremt nogen derudi findes skyldige, skal han dem derfor til tilbørlig Strafs Lidelse for Politie-Retten lade tiltale; Saa skal han og med Magistraten draage Omsorg for, at den, hvor den allerede er opfyldt, igien kan renses og uddybes. 2.) Bolverkerne og Trapperne skal han og tilholde Vedkommende, hver for sit Fortog, for-

---

svarlig at holde ved lige. 3.) Han maae ej tilstæde nogen at have Ild og Lys paa Skibene og Jægterne, saa længe de ligge udi Vaagen, under den derpaa satte Straf. Ej heller at de med deres Fortøining hindre den almindelige Fart til og fra Gaderne, Gaarde og Trapperne.

VIII.) Om Kiøb og Salg. 1.) Med Byens Meglere, Pundere, Veiere og Maa- lere skal han have flittig Opsyn, at de deres Embeder trolig forrette, og om nogen over dem klager, dem derfor lade tiltale. 2.) Med de Haandverker, som af Magistraten ere bestilte til at forarbeide Vægt og Maal efter den derom udgivne Fr., skal han have Til- syn, at det bliver rettelig giort, justeret, stemplet og brændt; og skal han baade selv og ved hans Betiente i det ringeste hvert ½ Aar lade efterforske, paa alle saavel publicke som particulaire Steder, al Vægt og Maal, som af Ælde, Brug eller og ondt Forsæt er fordervet, formindsket eller forfalsket, og det Ulovlige cassere, samt lade de Skyldige, naar det med Forsæt er giort, til vedbørlig Straf forfølge. 3.) Den paa Raadstuen efter Loven aarlig satte Taxt paa Æde- og Drikke-Varer skal han alvorligen holde over; Til hvilken Ende han selv tilligemed 2de af ham ud- nævnte Borgere skal i det ringeste engang hver Maaned visiterer alle Bager. Og Slagter-Boder, og de der forefudne Forseelser afstraffe; især skal han til- see, at Bryggere og Bagere have saa- dan Forraad paa alle Aarets Tider, at Byen stødse med Øl og Brød kan være forsynet; Ellers maae han ej tilstæde nogen at falholde fordervede Æde- og

Drikke-Vareer, usundt Qvæg og andet, som kan foraarsage Sygdom. 4.) Om falsk Myndt, samt falskt eller ulovlig Guld-, Sølv- og Tin-Arbeide skal han flittig lade inquirere, og de Skyldige ved Underfogderne efter Loven for deres Værneting lade tiltale og til Dom og Straf efter Forseelsens Beskaffenhed forfølge. 5.) Han skal søge at af- sværge al Forprang mod de udgangne Frr. og Privilegier saavel i Vaagen og Havnen, som uden for Byen.

IX.) Om Laugene. Politimesteren skal have Indseende med Laugene, at de rette sig efter Frr. og Laugs-Art. og, saafremt nogen derimod opfinder nye Vedtægter eller Skraaer, skal han dem derfor paa sine Steder lade tiltale, at saadant kan anskaffes og straffes.

X.) Om Brand- og Vagt-Ordning. Herover skal Politimesteren have Di- rection, at alt det, som derudi er anbe- falet, vorder efterkommet, og at en- hver, som dertil er anbefalet, efter- kommer sin Pligt, samt at Brand- Redskaber altid ere i tilbørlig Stand, og Brandfolkene dermed i Nødsfald ret kan vide at omgaaes; Til hvilken Ende han selv Redskabet 4re Gange om Aa- ret skal besigtige og lade prøve, saa og de dertil forordnede Folk excercere.

XI.) Om Reisende. Med Flytningen og Skydsen, saavidt Byens District ved- kommer, skal han have Indseende, at alle, saavel til Lands som Vands, kan tilbørligen betienes, og at de ei af Flyt- mændene og Skyds-Riderne med ubil- lig Løn besværes.

Gunnar Lian: DAMSGAARDSELVEN

Ode til en elv som engang var

Et tenkt kart fra ca. 1190 viser Kjøinen med Damsgårdselven som renner forbi Håsteinar og ut i Laksevagr * på sydsiden av Noreneset. Vi kan formode at baglerne slukket noe av sin «tørst» i elven og at birkebeinerne drakk av samme elven, under sin hardhendte fremferd på Laksevåg, sommeren 1197.

Oslo har sin Akerselv, Laksevåg hadde sin Damsgårdselv.

Elven, opprinnelig en breen, var av noen også kalt «Storelven». Nede ved Alleen kalte de den bare «elven» («våres elv»).

Ca. 8000 år f. Kr. gikk breen nesten

ned til der vi i dag finner Damsgård Hovedgård.

Senere hadde elven sitt utspring i et lite tjern, «Kiøynen», øverst i våre dagers Fyllingsveien. Fallhøyden fra Kjøinen og ned til sjøen er ca. 150 meter. (Se Laksevåg historie bind 1.)

Laksevåg 1958. Foto: John Kristian Skage

Elvene som rant ut i tjernet hadde tilsig fra Løvstakken, nedover Knarvikbakken og Møllergården, fra Ravnefjell på den ene siden og Olsokfjellet på den andre.

Den nærmeste gården var Tjønnen. Den siste eieren der var Lars Knarrevik.

Kjøinen var et av de stedene hvor isen la seg først. Følgelig ble stedet et ettertraktet mål for å stå på skøyter. Skøyterne var helt i begynnelsen dyrebein som ble gjennomhullet og bundet fast til

føttene. Senere tider brakte med seg snabelskøyterne. Disse skøyterne var formet som en snabel foran. De ble festet til støvlene med remmer av lær. Jeg er blitt fortalt at to jenter ved et uhell satte fast «snablene» i hverandres skøyter. Det gikk som det måtte gå. Det som ungdommen i dag kaller «trynt an» de klarte etter en stund med latter og moro, å få løsnet skøyterne fra hverandre. Senere fikk en skruskøyter. Skøyterne ble skrudd fast til skosålene, ved hjelp av skruer. Noen skrudde så hardt at skosålen sprakk! Snabelskøyterne ble redusert til skøyter under skøytekanen

Elveløpet førte fra «Kjøinen» og fulgte ca. 60 meter på venstre side av veien, *Snabelskøyter for damer.*
Laksevåg Museum Foto: G. Lian

passerte Melkeplassen (tidl. Nyegårdene) passerte familiene Abelsen og Størksen sine hus. Straks før Ragnvald Nilsen sin eiendom krysset den Øvre Fyllingsvei under en trebro, som hvilte på steinpilarer. Vi som er litt opp i alderen kan vel aldri glemme de sinte

Bilde tatt 1978 av Jan Frosta

gjessene og de «stygge» fuglene, som vi senere fikk vite var kalkuner. Vi følger elven forbi familien Abrahamssens hus.

Broen over til huset er til høyre for hønsehuset. Med til historien om hønsehuset er hvordan de fikk hønene. Til tross for den nære beliggenheten til «Tyskerbarakkene» på Melkeplassen,²⁾ var familien aktiv i motstandskampen og med i Saborg.

På nedsiden av broen førte en steintrapp ned til en kulp i elven. Der ble familiens klær vasket og skylt. Like nedenfor kulpen rant en liten foss, før elven fortsatte forbi Dales hus og garasjen for brannvognen, som den gang lå på oppsiden av Kaptein Amlandsvei, under veien og videre rett nedover før den igjen krysset under Fyllingsveien

nedenfor «Svingen». Den gikk over i en liten foss like på oppsiden av Laksevåg Forbruksforening (en liten filial av Forbruksforeningen nede i Laksevåg), og fulgte den ene delen av Gabriel Tischendorfsvei.

Forfatteren bodde i huset på den andre siden av veien, Ansgar Sunde, senere postmester i Laksevåg, bodde i etasjen under oss.

Nedenfor Forbruksforeningen var et lite skogholt før elven passerte Stadion, derav navnet Stadionsveien. Der ligger Damsgård skole i dag. Her rant elven friskt nedover, langs en del av Fyllingsveien, fortsatte nedover langs Alleen, under den nåværende broen i Kringsjøveien,³⁾ se kartblad neste side.

forbi der vi finner bunkeren fra den 2. verdenskrig. Litt lenger nede (omtrent ved det nevnte brune huset vis a vis Giæstgiver=Gaarden «Lyst og Fryd», ble der anlagt en tunell (på plantegningen, kalt kanal), se skisse. Nedenfor det brune huset sto et hus i sveitserstil kalt Rogdehuset/Wingaardhuset, oppkalt etter en tidligere eiere. Tidligere var her bygget en steinbro over elven.⁴⁾

Damsgård.hovedgård

Om høsten gikk sjøørreten opp i elven for å gyte. Constantin Janson, eieren av Damsgård Hovedgård, kunne fortelle at ørreten vandret like opp til broen som førte over fra Alleen til hovedhuset. Størrelsen kunne være på formidable 5-6 kilo.

Opp til tiden før 2. verdenskrig kunne Arvid Abrahamsen fortelle at de fisket bra stor ørret lenger oppe i elven. Familien bodde i sin tid i Jansonsgaten (tidl. Baneveien). Brødrene Dagfinn, Egil og Arvid fanget sammen med noen kamerater, ørret i en kulp kalt «Sandholen», like utenfor bunkeren, der vi i dag finner samlingene til Laksevåg Museum. Fiskene bar de oppover til Nordnesdalen, hvor familien hadde hytte. Underveis stoppet de for å fylle nytt vann over fisken. Fisken ble satt ut i en elv like ved familiens hytte oppe i Nordnesdalen. (Hytten ble senere gitt, vederlagsfritt, til Betanien sykehus, til pasientenes beste.)

Om vinteren kunne de se gjedder gjennom isen på Tjernet eller Tjønnet, det som vi litt eldre husker som «Kjøinen».

Forfatteren har latt seg fortelle at det skjedde en stygg drukningsulykke i mellomkrigstiden, et sted oppe i elven. En gutt falt uti!

Aktiviteter langs elven

Fra de tidligste tider hadde barna sine plikter. Blant annet måtte de bære vann fra elven. Det kunne være en stri og farlig jobb, i særdeleshet om vinteren!

Like nedenfor broen lå «Mørkeporten». Den førte fra broen og inn til Damsgård hovedgård, og het på folke- munne «Mørkeporten» fordi det her fant sted en del av «mørkets gjerninger» på sidene inne i porten. Sidene er senere belagt med bordkledning!

Fra Alleen til hovedhuset anla Christoffer Janson en kvern. På oppsiden av

Fugler laget av et stykke tre (Laksevåg museum) Foto: Renata (Reni) M.Lian

broen kunne en like opp til vår tid se en liten demning som fanget opp elvevannet i flomtider og derfra førte vannet inn i kvernen, som kun ble anvendt til husbruk.

Flomkvernen

Nedover elven hadde det flere steder dannet seg små kulper. Ved en del av kulpene ble det anlagt små steintrapper ned til vannet. Vaskekonene hadde sine faste plasser, ofte 5-6 på en gang. Kvinnene laget gruer hvor de fyrte opp med kvister og greiner. Oppå gruen plasserte de store vaskegryter hvor de kokte lin og bomullstøyet. Etter kokingen la de tøyet over en planke hvor de banket og dyppet tøyet gjentatte ganger i vaskevannet (forløperen til det ruglete vaske-

Ringer laget av en bit messing eller aluminium, «steinen» var en bit av skaftet på en tannkost (Laksevåg museum) Foto : R M.Lian

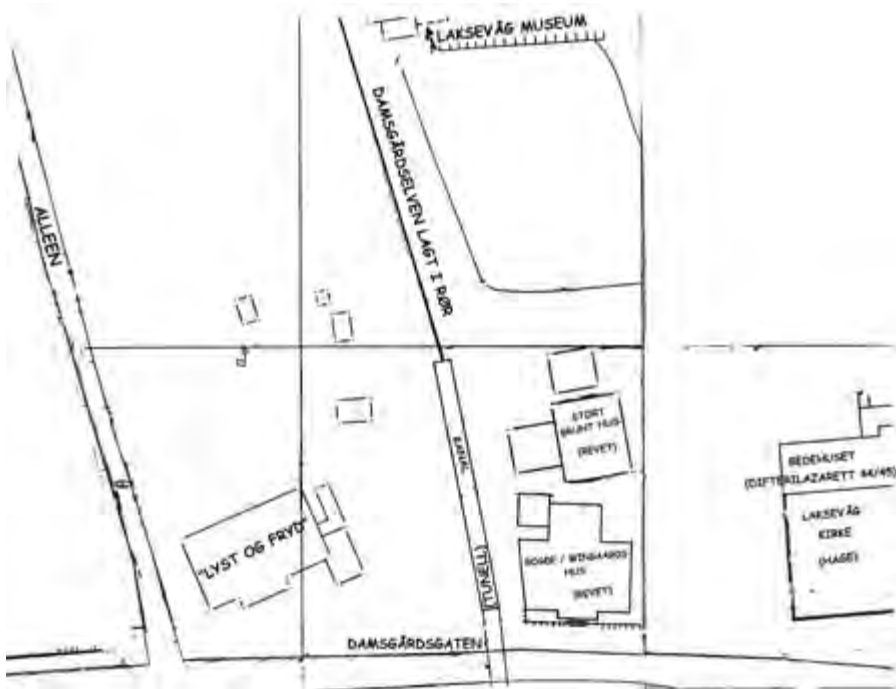
brettet av tre). En av mine tidligere klassekamerater kan erindre at bestemoren brakte tøyet fra Jansongaten for å skylle det i elven. Faren var med og bar tøyet. Historien skjedde omkring år 1900.

I 1941/42 ble «Jansonmarken» bygget ut med 2 etasjes tyske militærkaserner av tre. Brannfaren var derfor stor, også sett i relasjon til tiden de var bygget i.

«Branndammen» eller seiledammen hadde en demning på ca. 1/2 meters tykkelse, anlagt av det tyske militæret under 2. verdenskrig. Hensikten var at det skulle være tilstrekkelig med vann til brannslukking når situasjonen tilsa det. Branndammen lå for øvrig der hvor Esso stasjonen ligger i dag, like ved Fyllingsveien, mellom Alleen og Jansongården. Se kart på side 14.

De tyske soldatene brukte dammen som svømmebasseng, en kan bare tenke seg vannkvaliteten!

Vi barna brukte den til seilbåter, laget av et stykke tre med en trekant foran som baug og en trepinne med en papirlapp som segl. Noen barn vasset ut i vannet, til langt opp på leggen (Foto-

bad). I skråningen, på motsatt side av Alleen, vokste det blåklokker og hvitveis. Så hadde det seg slik at noen barn lekte alene nede ved dammen. En jente falt uti. Sekse, som var ingeniør ved BMV og bodde i Alleen 26, løp ned, hoppet ut i vannet og reddet jenten. Kjell Lygre bodde i Alleen 24 og så det hele.

De eldste tegnede kartene av utløpet finner vi på Edwardsens kart fra 1680 - 90, litt i Ibsens kart fra 1717, Brakels kart fra ca. 1735, Barths kart 1736 og utsnitt av kart fra 1736.⁶⁾

Sent på 1930 tallet ble det bygget en firkantet tunnel, hvor kloakken fløt i en renne i midten. Tunnelen begynte på høyde med et brunt 3 etasjes hus vis a

vis dr. Mehn Andersens hage, litt ovenfor hvor vi finner det gjenskapte Trakteurstedet «Lyst og Fryd» i dag, og fortsatte ut i et kloakkrør. (Se kartet)

Noen av guttene brukte tunnelen på vei opp for å gå gjennom et hull i nettinggjerdet og gå på epleslang (eplekjangs) i «Mehn sin hage». Gjerdet ble reparert gjentatte ganger og det ble anskaffet en «vakhund». En av guttene fikk jobben med å gå lenger opp langs gjerdet for å hisse opp hunden, slik at de øvrige kunne høste epler inntil «Mehn» kom ut. Det var mange magesmerter dagen etter. (Eplene var som regel ikke helt modne).

I tunnelen hadde noen av guttene sine første erotiske opplevelser, uten at for-

*Kirkebukten, Laksevåg kirke
og m/s Radøy i forgrunnen*

fatteren skal gå nærmere inn på det her. Tunnelen er i dag tildekket med masser. Det nevnte kloakkrøret førte den urensede kloakken ut i fjæren og videre ut i sjøen.

Her svømte guttene. Området rundt vraket av m/s «Radøy» var et særdeles populært område. Samtaleemnet var om hvem som hadde sett den største etterlatenskapen, «glonten», under svømmeturen. (Vi var friske den gang- også !!!)

Elvemunningen var lenge beskyttet av en steinmur, på begge sider. Steinmuren strakk langt ut ved fjære sjø.

Epilog

«Kjøinen» ble fylt helt igjen omkring

1990. Nå ligger «Bergen Inn» og idrettslaget Frøya sine lokaler og bane på fyllingen.

Elven er for lengst lagt i rør. Ved kraftig nedbør og i vårløsningen kan en, enkelte steder, høre suset fra den innesperrede elven.

I slutten av 1970 årene var det en båt fra havnevesenet som skulle foreta dybdemålinger i området. Ved utløpet av kloakkrøret grunnstøtte de på en

---

grunne, som angivelig ikke fantes på noe kart.

Det viste seg å være en stor oppsamling av kloakk i form av faste og løse partikler som hadde hopet seg opp ved utløpet av røret. Uhumskhetene ble senere fjernet av et mudringsfartøy og lekter. (Merk: til sjøs heter det SJØ-KART, IKKE draft. Draftet viser hvor dypt et fartøy stikker ned i sjøen!)

Noter

- 1) Navnet Kirkebukten stammer fra den gangen det ble besluttet å bygge en kirke der. Tidligere måtte folk dra til Strusshavn, kirkestedet for Laksevågs oppsittere. Ordet bukten må antas å stamme fra det danske ordet «Bugten» siden skriftspråket den gang var dansk. Det gamle navnet var Laxavagr, etter som leden den gang var fiskerik. Vill laks var den gang som nå en delikatesse. De beste kastevågene i Laksevåg var eid av Kronen og klosteret på Nordnes (Laksevåg historie bd 1).
- 2) Navnet Melkeplassen (Nyegårdene) må antas å være fra fedriften tilhørende Damsgård hovedgård
- 3) A. Abrahamsen kan fortelle at det vil bli utgitt en bok 2010/2011 om aksjonene de utførte mot de tyske okkupantene.
- 4) Kringsjøveien ble først anlagt på 1920- 1930 tallet og broen over Alleen og Damsgårdselven, ble bygget i den forbindelsen. Langt opp til vår tid var Strandveien, Hesteveien, Damsgårdveien hovedveien til Laksevåg)
- 5) Se Kjell Fossen: Laksevågs Historie Bind I side 287 og bind U side 333

hvor broen kan sees tydelig. Broen forfalt, til like med Strandveien, etter Gyldenkrantz død i 1796, men utbedret i 1807, ved hjelp av penger til «nødsarbeid» (arbeidstiltak).

6) Laksevågs Historie bind I, side 324.

Kilder:

Sigurd Frichsen: Sånn va' det, Bind 1 s. 41

Kjell Fossen: Laksevågs Historie, Bind I, II og III

Intervjuer med: Kjell Lygre, Tore Gudmundsen, Arvid Abrahamsen, Elin Nevdal og Sonja Kielland.

En spesiell takk til Jac Frosta for bildene tatt sommeren 1978, (med en hund i forgrunnen) og samme stedet i dag, John Kristian Skage for bildet tatt fra Olsokfjellet (Med de tyske kasernene på Melkeplassen i bakgrunnen), Arvid Abrahamsen for utdypende forklaring og utlån av bilde med barndomshjemmet Laksevåg Museum og for velvillig utlån av detaljkart fra den nedre delen av rørledningen og «tunnelen», og adgang til avfotografering av: «Snabelskøyter». Ringer og fugler, laget i dølgsmål av russiske krigsfanger Bergen kommune v/ E. Leivestad for velvillig og hurtig hjelp med å finne kartene over Indre Damsgård fra årene 1941 og 1957, Helge Kvale for velvillig bistand med å finne bilder og avisutklipp i museets samlinger, Dr. Hans Out for velvillig bistand med kopiering av bilder og trykking av de aktuelle kartdelene over Indre Damsgård. Universitetets bildesamlinger for fremragende og tålmodig hjelp med å finne frem bilder.

Kenneth Bratland og Johan Myking: **Forliset til D/S Stanley i julen 1894**

- og beretningen om den eneste overlevende Nils Martines Knutsen Nordaas

Mange nordmenn kjenner godt til Danmark som ferieland. Noen har kommet til Nord-Jylland med fergen fra Bergen til Hanstholm. Det som ikke er så godt kjent, er forliset til D/S Stanley julen 1894. Kenneth Bratlands farmor var sønnedatter av den eneste overlevende Nils Martines Knutsen Nordaas (1866-1948). Johan Mykings kone, Anne Marie Midtbø, er oldebarn av samme mann. Historien om forliset der 22 av mannskapet omkom, har fasinert artikkelforfatterne. Men også bakgrunnen til Nils er viktig. Derfor har vi valgt å dele artikkelen i to. Den første delen omhandler Nils sin bakgrunn, oppvekst og voksenliv. Den andre delen omhandler forliset i Danmark. Statsarkivet i Bergen dekker fylkene Hordaland og Sogn og Fjordane. Det gjør også Nils sin historie. Med røtter i Fana, oppvekst i Bergen og senere voksenliv i Sunnfjord, var han også en del av historien til den maritime byen Bergen.

Foreldrenes bakgrunn:

Knut Nilsen Nordaas ble født 24. august 1838 på Nordås i Fana sammen med tvillingbroren Anders. De ble døpt i Fana 26. august 1838. Foreldrene var gårdmann Nils Knutsen og kona Marta Johannesdtr. Nordås. Faren Nils var

født på Nedre Helland i Modalen høsten 1790, mens moren Marta var født på Simmenes i Vaksdal sommeren 1794. De giftet seg 29. september 1816 i Mo kirke i Modalen. På 1820-tallet var de paktere på Nordås i Fana, men i 1836 kjøpte Nils Knutsen det ene gårdsbruket på Nordås og ble selveier. Mor til Knut, Marta Johannesdtr. døde på Nordås alt i mars 1847, og dermed var Knut morløs fra elleveårsalderen. Tre år senere (1850) overlot faren Nils gårdsbruket over til sønnen Johannes Nilsen og svigersønnen Salamon Larsen. Motytelsen var at han fikk en pengesum og kår på gården. I juni 1866 døde Nils Knutsen som kårmann på Nordås.

Kari Larsdtr. Kalandseid ble født på gården Nedre Sandven i Fana 24. januar 1835. Hun ble døpt 1. februar samme år i Fana. Foreldrene var tjenestefolkene Lars Monsen og Marta Rasmusdtr. Nedre Sandven. Faren Lars var født på Indre Hamre i Fana sommeren 1803, mens moren Marta var født på Sperrevik i Os i desember 1806. De giftet seg 1. november 1829 i Fana. Først var de tjenestefolk på forskjellige steder i Fana, men i 1844 fikk Lars feste på husmannsplassen Kalandseid som lå under Fortunet gård i Fana. Denne husmannsplassen overtok han etter faren Mons Larsen, som

hadde hatt feste på plassen fra 1809 til sin død i 1844. På Kalandseid var Lars og Marta husmannsfolk. I 1865 får vi vite at de hadde 4 storkveg og 10 får, mens de sådde ½ tønne havre og satte 2 tønner poteter. I 1873 kjøpte Lars husmannsplassen. Lars døde på Kalandseidet i 1875. Samme år overtok sviger sønnen Ole Olsen og datteren Siri Larsdr. småbruket på Kalandseidet. Marta døde som kårkone der i juni 1885. Datteren Kari og dattersønnen Nils har nok reist fra byen for å besøke foreldrene og besteforeldrene på Kalandseidet. Her kunne de få bondevarer, som melk og smør.

Som vanlig var måtte både bondeungdommen tidlig ta seg tjeneste på 1800-tallet. Etter at man var konfirmert var det vanlig å ta tjeneste. Vi vet ikke hvor Knut og Kari tjente, men trolig har dette vært på noen av gårdene i Fana. Kari Larsdr. Kalandseid ble konfirmert 17. juni 1849 i Fana med karakteren: «Hendes Kundskaber vi ganske som de burde være». Knut Nilsen Nordaas ble konfirmert 6. august 1854 i Fana med karakteren: «Temmelig god Christendomskundskab og Flid». På begynnelsen av 1860-tallet vet vi at Knut hadde bosatt seg i Solheimsviken i Bergen. Den 14. juni 1865 giftet soldat Knut Nilsen Nordaas f. 1838 og Kari Larsdr. Kalandseid f. 1835 i Fana kirke. Det er da opplyst at Knut bodde i Solheimsviken. Den ene forloveren var Knuts bror Johannes Nilsen Nordaas. Siden ingen av dem hadde noen midler eller tilgang til gård, gjorde de som flere andre i Nordhordland, de flyttet til Bergen for å ta seg arbeide. Ved folketellingen i

desember 1865 bodde Knut Nilsen Nordaas og hans kone Kari Larsdr. på Nykronborg i Bergen. Knut var da dagelønner.

Barndommen til Nils:

T.v. Geirfinn Johannes Grytøyr (1911-1995), NN (jente), Kari Larsdr. Furset (1835-1924), Jorunn Furset (1916-1998) og Solveig Katrine Grytøyr (1908-1990). Utlån: Kenneth Bratland

Etter at Nils og Kari var vel etablert i Bergen, fikk de tre barn. Den eldste sønnen Nils Martines var født i Solheimsviken i Bergen 28. desember 1866 og døpt i St. Jørgen kirke i Bergen 13. januar 1867. Solheimsviken hørte den gang til Årstad sogn og kirken ved St. Jørgen. Årstad fikk ikke egen kirke før i 1890. Fadderne ved dåpen var Marie Nilsdr. Nordaas, Berthe Nilsdr., Lars

---

Larsen Viken, Rasmus Larsen Viken og Ole Olsen Viken. Faren Knut var da verkstedsarbeider. Den neste sønnen Lars Johan ble født 31. mai 1868 og døpt 28. juni 1868 i St. Jørgen kirke. Den samme Lars Johan Knutsen døde på Solheimsmyren i juli 1870, 2 ½ år gammel. Datteren Marta Malene var født 23. januar 1872 i Bergen og døpt 25. februar 1872 i St. Jørgen. I kirkeboken er det opplyst at foreldrene bodde på Laksevåg. Verksarbeider Knut Nilsen Nordaas døde på Lille Damsgård på Laksevåg 28. mai 1872, nesten 34 år gammel. Han ble gravlagt fra Strusshamn kirke på Askøy 2. juni 1872. Laksevåg hørte til Askøy prestegjeld på 1700-1800-tallet. Laksevåg fikk ikke kirke før i 1875. Før den tid måtte befolkningen ro over til Strusshamn kirke for å få utført de kirkelige handlingene. Knut var ingen gammel mann da han døde, men kirkeboken og klokkerboken oppgir ingen dødsårsak på ham. Det eneste vi får vite, er at han døde «Som almindelig». Dermed satt enken Kari igjen med to små barn uten noen forsørger til å hjelpe seg. Den gangen var det ikke noe sosialkontor man kunne få hjelp på. Man hadde fattigkassen, men å få støtte derfra ble ofte regnet som en skam. Karis svigerforeldre var døde, men hennes gamle foreldre på Kalandseidet i Fana levde. Trolig har ikke de kunnet bistå datteren så mye, siden de selv satt i små kår. I Bergen bodde noen av Karis brødre. Trolig har de hjulpet søsteren i begynnelsen. Tragedien skulle igjen ramme den lille familien året etter. I mai 1873 døde datteren Marta Malene

Knutsdr. på Solheimsmyren, 1 år gammel. Dermed satt Kari igjen med sønnen Nils Martines.

I folketellingen i desember 1875 bodde enken Kari Larsdr. sammen med sønnen Nils Martines Knutsen på Store Damsgård på Laksevåg. Hun livnærte seg da som vaskekone. I løpet av sine første barneår hadde Nils opplevd å miste sin far og sine to yngre søsken. Mora Kari har nok strevd med å klare seg, men ved å vaske klarte hun å livnære seg og sønnen. Men lykken skulle igjen smile til Kari. Omkring 1877 møtte hun den femten år yngre Jørgen Kristiansen Fure (1850-1943). De giftet seg 29. juni 1878 i Laksevåg kirke. Året etter fikk de en datter. Berta Karina ble født 30. juni 1879 på Karensfryd på Laksevåg. Mora Kari var da blitt 44 år gammel.

I folketellingen 1900 bodde Jørgen Kristiansen og Kari Larsdr. hos hennes sønn på Furset (bnr. 2). Jørgen livnærte seg som krøtterhandler. I 1905 fikk Jørgen og Kari kjøpe et stort stykke av sønnen Nils. Dette ble utskilt som Furset (bnr. 5) og fikk navnet Nygjerdet. Her drev de et lite gårdsbruk i femten år. I 1920 kjøpte barnebarnet Petro Furset det samme stykket av besteforeldrene. Samme år flyttet Jørgen og Kari til datteren Berte Karine på Grytøyra. Oldebarnet Jorunn Bratland, født Furset (1918-1994) har fortalt at oldemoren hennes Kari Larsdr. hadde et syn om at sønnen Nils Martines kom gående til henne i det øyeblikket D/S Stanley forliste. Jorunn, som så vidt kunne huske oldemoren del-

tok også i begravelsen hennes sammen med tanten Klara Rise, født Furset. Kari døde hos datteren på Grytøyra 5. april 1924 og ble gravlagt 14. april i Askvoll kirke. Jørgen døde på Grytøyra 19. november 1943.

Jørgen og Karis datter Berta Karina Jørgensdtr. f. 30. juni 1879 på Laksevåg, død 22. juli 1964, giftet seg 13. april 1908 i Askvoll kirke med Erling Laurits Peder Johan Gabrielsen Grytøyra f. 14. november 1886, d. 11. august 1961. Ved vielsen er det opplyst at Berta Karina var tjenestepike på Furset. Erling og Berta var gårdbrukerfolk på Grytøyra.

Barn:

a. Solveig Katrine f. 1908 d. 1990 gift

1934 med Harald Lutentun f. 1907 d. 1948. Bosted: Folkestad i Askvoll

b. Geirfinn Johannes f. 1911 d. 1995 gift 1945 med Klara Skaar f. 1912 d. 2002. Bosted: Grytøyra i Askvoll

c. Klara Marie f. 1915 d. 2001 gift 1941 med Henrik Mikal Bjørøy f. 1914 d. 1999. Bosted: Blomsterdalen i Fana

Nils blir voksen

Nils Martines måtte tidlig hjelpe til. Barnebarnet Leiv Furset (1923-2001) i Svelgen fortalte at farfaren alt som trettenåring begynte som lærling ved Laksevåg verft (BMV). Videre fortalte Leiv om farfaren Nils at han var flink med hendene. Nils Martines ble

Nils M. Knudsen Nordaas (1866-1948) og kona Gjerke Oline Furset (1864-1940). Foto utlånt av Konrad Furset

konfirmert i Laksevåg kirke 16. april 1882. I kristendom fikk han karakteren «Maadelig». Om ikke kristendoms-kunnskapene var de beste så var i hvert fall mannen det. Nils Martines ble maskinist. Etter å ha jobbet noen år på Laksevåg verft lokket sjømannslivet. Bergen, som den gangen var en stor sjøfartsby med yrende liv, lokket nok flere unge menn til førstereis. En av dem var Nils. At Nils kom i kontakt med området Askvoll, har sin forklaring i at stefaren Jørgen Fure var derfra. Uansett giftet Nils seg 26. juni 1890 i Askvoll kirke med Gjerke Oline Petersdtr. Furset. Gjerke Oline var født på Furset 9. februar og døpt i Askvoll kirke 17. april 1864. Hun var datter til Peter Olsen Hovland (1827-1891) og hans kone Oline Jonasdtr. Furset (1832-1866). De fikk tre døtre. Den eldste Bergitte Johanne var født i 1859 og døde som barn i 1866, den neste Lovise Marie var født i 1860 og giftet

seg 9. juli 1883 i Hyllestad med enkemann Klement Sørensen Myklebust f. 1838. De bodde som gårdbrukerfolk på Myklebust i Hyllestad. Der døde Klement i 1917 og Lovise Marie i 1939. Lovise Marie og Gjerke Oline ble morløse som små barn, men faren giftet seg på nytt i 1868 med Anna Akselsdtr. Teige (1835-1888). Peter og den nye kona Anna drev videre gårdsbruket på Furset. I mai 1891 døde faren Peter Olsen Furset. Dermed overtok svigersønnen Nils og datteren Gjerke Oline gårdsbruket. Den 10. februar 1892 fikk Nils Knutsen Nordaas skjøte Furset (bnr. 2) av arvingene etter svigerfaren Peter. Kjøpesummen var 1876 kroner. I skjøtet er det også bestemt at han skulle ta seg ut av Gjerke Olines halv-søster Helene Petersdtr. Furset (1879-1963). Hun var blitt foreldreløs i en alder av tolv etter at foreldrene døde i 1888 og 1891.

*Gården på
Furset i 1954.
Foto utlånt av:
Anne Marie
Midtbø*

Familien på Furset

Barnebarnet Leiv Furset forteller at bestefaren etter forliset med Stanley julen 1894 først arbeidet på Helle teglverk. På Helle teglverk monterte han dampmaskinen i 1896. Den 22. februar 1897 gjorde Nils sin siste tur som sjømann. Han reiste da med skipet Eugenie fra Bergen til utlandet (dvs. Europa i denne sammenhengen). Han ble avmønstret 17. september 1897. Senere begynte han å jobbe som maskinist på Vårdal teglverk. I folketellingen i desember 1900 får vi vite at Nils bodde på Furset (bnr. 2). Han var da gårdbruker og maskinist ved teglverk. Etter det flere familiemedlemmer har fortalt, var det i realiteten kona og barna som drev gårdsbruket på Furset. Hele livet holdt Nils på sitt bergenske tungemål, mens barna holdt seg til «Askvolldialekten». I 1936 fikk sønnen Konrad Olai skjøte på gården (Furset bnr. 2). Gjerke Oline døde på Furset 4. januar 1940. Etter at kona døde reiste pendlet Nils mellom å bo på Furset og i Svelgen der han helst var i vinterhalvåret. Nils Martines døde 14. november 1948 i Svelgen. Begge

ligger gravlagt på Askvoll kirkegård.

Barn:

- a. Konrad Olai f. 1891 d. 1959 gift 1915 med Marie Amanda Furset f. 1888 d. 1941. Bosted: Furset i Askvoll (Fjaler)
- b. Petro Kristoffer Andreas f. 1894 d. 1973 gift 1917 med Katrina Vårdal f. 1894 d. 1965. Bosted: Svelgen i Bremanger
- c. Nelly Olava f. 1897 d. 1939 gift 1925 med Adolf Martin Folkestad f. 1896 d. 1965. Bosted: Furset i Askvoll (Fjaler)
- d. Jørgen f. 1899 d. 1943. Han var ugift og bodde på Furset
- e. Klara Alvilda f. 1902 d. 1987 gift 1933 med Bjarne Rise f. 1902 d. 1987. Bosted: Rise i Bremanger

Pleiebarn:

- a. Hjalmar Olsen f. 1886 i Bergen, konfirmert 1901 i Askvoll kirke. Foreldrene hans var maskinist Ole Strand og piken Josefine Wilhelmine Monsen i Bergen.

*Del av gamlehuset på Furset omkring 1965.
Utlån: Anne Marie Midtbo*

Forliset ved Bovbjerg

Ordet Jammer lyg ikkje, det fortel at dette området gjennom historia har hatt mange tragiske skipsforlis. Langs strendene eit stykke frå land går det lumske sand- og steinbankar ('revler') som er ein stor fare for skipstrafikken. Like før jul i 1894 var desse strendene staden for det som må ha vore ein av dei mest alvorlege skipskatastrofane i Bergen i dampskipsperioden. 22 av 23 av mannskapet omkom då D/S Stanley av Bergen gjekk på grunn ved Lemvig den 22. desember 1894. Den einaste overlevande, Nils Knudsen Furset (fødd Nordaas), dreiv halvdaud i land ved Lild strand nokre få kilometer nord for Hanstholm eit døger etterpå. Nils var gift på Furset i dåverande Askvoll kommune, og gjennom han er dette såleis òg eit stykke dramatisk Sunnfjord-historie. Denne hendinga er framleis levande tradisjon i området. Den offisielle rapporten seier det i tørre ordelag slik:

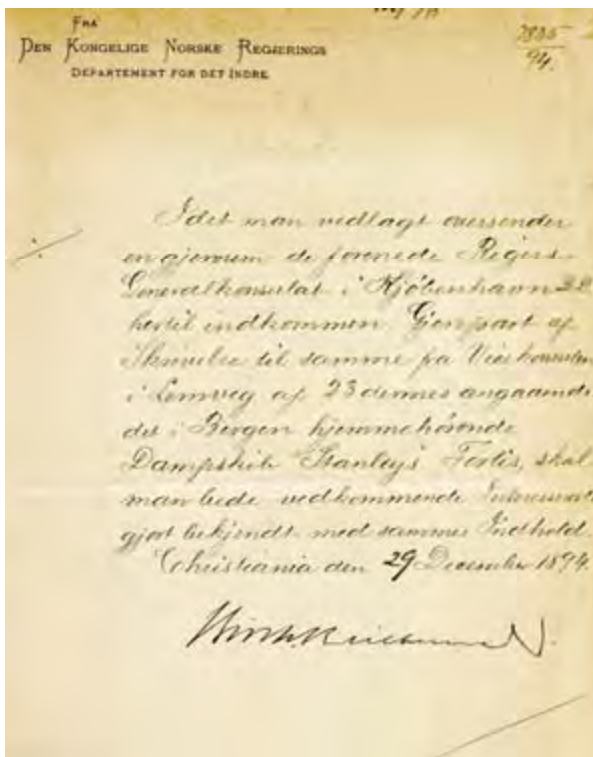
Indberetning til Marineministeriet, dat. Bovbjerg Fyr d. 22/12-1894:

Den 22/12 94 Kl. 5 Fm. Strandede S. – fra Eupatoria (Krim) til Kalmar – paa yderste Revle vest for Fyret under høje Bovbjerg og blev Vrag. De affyrede Raketter (dobbelte) kunde ikke naae S. og den høje Sø med tiltagende paalands Storme umuliggjorde, at Redningsbaaden fra Tuskjær kunde sættes ud. Senere viste det sig, at Besætningen (23 Mand) uheldigvis havde forladt S. i egne Baade; men det lykkedes ikkun 1 Mand d. 23 kl. 5 Fm. at redde sig i Land ved Stationen

Lildstrand.

Aarsagen angives at have været: Uformodet Strømsætning og Regntykning.

K. M. Nilsen, som voks opp nær fyret på Bovbjerg, har i forteljinga «Bovbjergdrengen», skildra forliset som eit dramatisk barndomsminne. Familien ved fyret vakna i tretida om morgonen den 22. desember 1894 av ein ulande lyd. Ute var det storm og regn. «Far sprang da op af Sengen og sagde: Jamen Mor, det er da vist en Dampfløjte! Det er da vist en stranding! — Han stormede udenfor, og ganske rigtigt. Dybt nede kunde han se Konturene af en Damper, som stod fast på revlen, mens dampfløjten tudede.» Redningsmannskap vart innkalla, og dei prøvde fleire gonger å skyte ut raketliner til skipet, «men Linen blev ikke modtaget. Ud paa Morgenens blev man klar over, at der intet Mandskab var om bord. «Hvor var Mandskabet blevet af? Var alle druknede, før det blev lyst?» Seinare dreiv det i land ein koffert som tilhørde fyrbøtaren, og der fann dei opplysningar om båten og reisemålet. På sjølve julaften knakk skipet tvert over. Skipet var lasta med korn, og kornet dreiv i land så det var gule striper langs strendene. «Det blev Juleaften, men Gaaden, hvor Mandskabet blev af, var stadig uløst og lagde en trykkende stemning over Kysten», heiter det i forteljinga.

å søkje inn mot land, så ferda gjekk i nordvest vind langs kysten, til dei vart tvinga inn mot kysten då det bles opp til storm. Då kantra båten sju gonger, og til sist var det berre tre overlevande: «De kom opp paa Baadens Køl, og derfor var Niels Knudsen derfra kastet ind paa Stranden, hvorledes vidste han ikke.»

BT kom med nyhendet to dagar etter forliset, på sjølve julaften: «hidtil vides kun 3dje Maskinist, Niels Knudsen, at være reddet [...] funden livløs i en af de ilanddrevne Baade.» BT skriv etter Thisted Amtstidende at ingen rykte ut, men, som det stod i den offisielle rapporten, gjorde veret

dette umogeleg. I novella «Julegæster fra havet» frå 1901 gav den seinare danske polarhelten L. Mylius-Erichsen eit dramatisk skjønnlitterært oversyn over forliset. Mylius-Erichsen skriv at redningsmannskapa la merke til at livbåtane var fjerna, og at dei etter kvart kom til at mannskapet hadde «begået den uforsigtighed» å gå i båtane i staden for å vente på hjelp. Dette skjedde etter samrøystes vedtak i skipsrådet: Mannskapet fann situasjonen om bord utrygg, dei leit på båtane sine og trudde ikkje avstanden inn til land kunne vere så stor. Redningsfolka såg det som uforsvarleg

I drift nordover

Denne gåta fekk likevel ei løysing seinare i jula, då dei lengre nordpå fann «en Sømand liggende på Stranden, endnu levende.» Dei bar han opp til «Strandfogedgaarden» og gav han god pleie, slik at han kom til hektene. «Han fortalte da, at han het Niels Knudsen og var den eneste levende» frå Stanley. Like etter strandinga hadde dei gått i livbåtane, sju mann i den eine og 16 i den andre. Den minste båten kantra like etterpå, og fire mann drukna, dei andre vart tekne opp i den største, som då måtte bere 19 mann. Dei våga ikkje

---

å sende redningsbåt gjennom dei livsfarlege brenningane ut til skipet, men beredskapen vart halden ved like, og folk heldt utkikk langs strendene heilt nord til Hanstholm, seier Mylius-Erichsen: «Det skarpeste Udkik blev holdt, man sparede sig ingen møje, men det lykkedes ikke at øjne den drivende båd.»

Det viste seg fort at mannskapet hadde vurdert situasjonen for optimistisk. Etter at dei gjekk i livbåtane, kom dei seg klar skipet og forserte den ytterste «revlen», men våga ikkje gå lenger inn, fordi livbåtane tok inn for mykje sjø. Dermed dreiv dei mot nord i den sterke vinden og miste Stanley av syne. Mylius-Erichsen skriv at dei var lettkledd og utan proviant, og at dei snart gav opp å manøvrere båtane, som dreiv med vinden med eit tau mellom seg, til den minste av båtane kantra ved middagstid, altså etter om lag seks timar. Mismotet melde seg, særleg mellom dei eldre og mest erfarne, «og det var dem, der nu fandt stillingen så mislig, at tilliden til frelsen glippede». Bitande kulde var nok eit minst like stort problem som vinden. Lanterner frå møtande skip gav fåfengd von, for alle rop om hjelp vart overdøyvde av vinden og brotet.

Hjå Mylius-Erichsen går det fram at ferda nordover må ha vara til ut på natta eit døger etterpå, slik den offisielle rapporten òg seier. Fleire av mannskapet fraus i hel eller vart vaska på sjøen undervegs, ein av dei siste var kapteinen, «som havde siddet med roret og været den modigste om bord, den

mest udholdende, den ivrigste til at stramme mandskabet op». Han som Mylius-Erichsen kallar «styrmanden», men som må ha vore 3. maskinist Nils Knudsen, tok over roret og bestemte seg for å gjere eit siste forsøk på å nå land i mørkret. Seks mann rodde for livet i ein halv time og kom nesten inn til land, men så snudde veret, vinden og brenningen auka så sterkt «at det ville ha været den visse død [sic] at søge land». Dei dreiv ut og nordover att: «Ungangen måtte komme nårsomhelst – ingen ville tage såmeget som et svømmetag for sin frelse. Alt var hjælpeløst fortabt, en dump sløvhed beherskede alle.»

Kasta i land ved Bulbjerg

Utanfor fuglefjellet Bulbjerg mellom Lildstrand og Torupstrand vart båten teken av straumen og ført inn mot land, der han kantra i brenningen, skriv Mylius-Erichsen: «det var fireogtyve timers kamp i åben båd, der nu endelig fik deres tragiske afslutning». Og så heiter det: «Men i Jammerbugten norden for Hanstholm, i strandstrækningen mellem Bulbjerg og Svinkløv kom der dagen efter så mange julegæster fra havet, at strandfogedgården i Torupstrand tilsidst næsten ikke vidste rum at anbringe dem i.»

«Julegæster fra havet»

Den eine av desse julegjestene var Nils, som «i en tilstand af ubevidst selvopholdelsesdrift hold sig oppe ved

---

svømning, til han følte stranden under sine knæ». Deretter svima han av og låg i strandkanten til han ved morgongryet vart skolt i land «som en afsjælet», til det kom folk og tok han i hus og fekk liv i han att.

Utover heile juledagen vart det bore i land lik frå stranda, det var som «vilde indrykningen af disse tavse julegæster ikke standse». I Mylius-Erichsen si forteljing er det hushalderska, systera til strandfogden, som tek seg av lika og får dei lagt utover golva på strø. Forteljinga om korleis ho stelte lika, kjemde håret og kledde dei i bestekleda til broren og sonen, er rørende: «De skal da være pæne til juleaften, sagde hun.» Blomekransar laga ho av familie-myrtetreet, det same som ho hadde laga sin eigen brurekrans av, og som var tiltenkt dottera. Og til sist «sang torupfolkene «Glade jul» over de forulykkede nordmænd. «Godnat og hvil i fred», sagde konen ind gennem stuerne».

Nils låg i novella innlosjert på gjestekammerset. «Skal vi så ikke også ønske styrmanden en glædelig jul», pylrede den gamle strandfoged, da de alle var kommen over i østerfløjen. Han ville lige til at gå ind i gæstekammeret, hvor styrmanden lå tilsens. «Han sover så godt nu,» sagde konen med et kærligt smil. «Han drager hans vejr så roligt nu. Lad oss ikke vække ham. I morgen er han nok bedre!»

Strandfogdane – dei redningsansvarlege

Så langt Mylius-Erichsen, som har bygd si forteljing på samtalar med lokale folk nokre ganske få år etterpå, og som såleis kan ha hatt Nils Knudsen som sekundær kjelde til det som hende om bord i båtane undervegs. Nokre detaljar er nok motstridande eller kanskje pynta på av litterære grunnar. I novella er Nils oppgradert til styrmann, medan han i realiteten var tredjemaskinist. K. M. Nielsen skriv at dei hamna på båtkvelven før Nils kom seg i land, medan avismeldinga 24.12.94, som byggjer på det Nils sjølv fortalde, seier at han sumde i land frå den største av båtane. Denne båten rak seinare i land med 12 lik i, mellom dei «styrmanden» (som altså ikkje var Nils, men truleg 1.-styrmann Peter Andreas Obstfelder eller 2.-styrmann Olaf Arctander). Lokalhistorikaren Jens Rolighed opplyser at Nils vart funnen av strandvakta ute i klitten ved Glæde ved Lildstrand og teken inn i huset til strandfogd Niels Myrup. To av dei tretten lika dreiv òg i land ved Lild, det skal ha vore styrmanden og ein matros. Resten dreiv i land nokre fåe kilometer lenger nord, ved Thorupstrand, og desse vart tekne inn i huset til strandfogd Tomas Sand. Det var syster hans, Ane Sand (seinare Christensen) som tok mot lika, la dei på rughalm i stovene og seinare sveipte dei i lerret før gravferda. Rolighed skriv at «der samledes man og sang en julesalme om aftenen», men Nils låg altså ikkje i Strandgården på Thorupstrand, men hjå strandfogden på Lild.

Thorup kirke. Foto: Hilly le Fèvre

Gravferd og takk til folk i Thorup

Halvanna veke etter forliset, vart dei 13 omkomne gravlagde. «Det var en snevejrdsdag, d. 2. januar, det lange vogntog med 13 døde kørte til Torup kirke», skriv Rolighed, og der vart dei omkomne «Kl. 2 jordede paa Thorup Kirkegaard. Henved 1200 Mennesker overværede Højtideligheden», heitte det i avisa. 1200 menneske følgde dei omkomne til grava. Ein kan lett tenkje seg at Nils både var fysisk medteken og sterkt påverka av situasjonen: «Ved graven oplæste den eneste reddede navnene på sine omkomne kammerater, men det kneb for ham at holde sig oprejst under oplæsningen.»

Navn på de omkomne:

Captain Thor Abrahamsen af Bergen
 Styrmand P.A. Obstfelder af Bergen
 2den Styrmand Olaf Arctander af Laurvig
 Tømmermand Andreas Knudsen af Tysnæs
 1ste Maskinist Peter Olsen af Bergen
 2den Maskinist Nils Larsen af Bergen
 Baadsmænd Frantz Strøm af Bergen
 Stuart Johannes Johannessen af Bergen
 Kok Reinhardt Friedrichs af Tyskland

Messedreng William Horan af England
 Donkeymand Joh. Olsson af Carlshamn
 Fyrbøder Ole Eliassen af Bergen
 Fyrbøder Oscar Kjærland af Bergen
 Fyrbøder Andreas Johnsen af Haugesund
 Kullempere Johan(nes) Johannessen af Bergen
 Kullempere Samson Samsonsen af Bergen
 Kullempere Hans Hansen af Bergen
 Dæksgut Edward Henriksen af Bergen
 Matros Christian Jensen af Dansk
 Letmatros Henrik Abrahamsen af Bergen
 Letmatros Anders Iversen af Bergen
 Letmatros Bernhard Larsen af Thronhjelm

”Samtlige Lig er identificeret og begravet Onsdag d. 2den Januar paa Thorup Kirkegaard»

Frå Jammerbugten heim til Furset

Nils Knudsen var 28 år då dette hende, ein ung, sprek og fysisk sterk mann. Dette medverka nok til at han berga livet, i tillegg til at han hadde

Minnestein på Thorup kirkegård. Foto: Hilly le Fèvre

redningsbelte på seg. Heime på Furset gjekk kona Gjerke saman med den eldste sonen Konrad Olai på snart fire år og svigermora Kari, og Kari skal ha opplevd i eit syn at Nils kom mot henne akkurat då forliset hende. Dei hadde nok inga jul med fred i sinnet på Furset i 1894, men Nils kom velberga heim att til huslyden sin etter omsorg og god pleie frå folket i Thorup. Han opplevde endå ei sjøreise som enda med forlis i 1897, men fekk altså leve eit halvt hundreår ekstra etter det dramatiske førjulsdøgeret i Jammerbugten.

Slavetransport

Leiv Furset har òg fortalt at Nils var med på ein av dei siste slavetransportane frå Afrika til Brasil, ein trafikk som tok slutt i 1888, altså då Nils var 22 år gammal. I slekta er det fortalt at Nils òg opplevde eit anna dramatisk forlis, truleg før Stanley, «ved ein stad der kysten var bratt», heiter det seg. Han skal då ha berga kapteinsfrua i land ved å entre i tau frå vraket. Det vert fortalt at ho klemde så hardt til at han var raud rundt halsen, og at han heldt henne så ho vart heilt blå rundt livet.

Den siste tida

Heile livet heldt Nils på det bergenske tungemålet sitt, medan borna sjølv sagt voks opp med dialekt frå Sunnfjord. Både i språk, bakgrunn og livsbane representerer han det gamle og tette hopehavet som det alltid har vore mellom Bergen og bygdene omkring –

ikkje minst mellom Bergen og Sunnfjord. Etter det fleire familiemedlemmer har fortalt, var det i realiteten kona og borna som dreiv gardsbruket på Furset. Etter det barnebarnet Kåre Furset fortel, treivst Nils best mellom maskinene på teglverket, ikkje så godt med gardsdrifta. Han brumma ofte over «den gikten, den gikten» heime på garden, men hadde få problem med å klatre mellom etasjane så fort han kom

Konrad Olai Furset (1891-1954) og faren Nils M. Knudsen Nordaas (1866-1948). Foto utlånt av Kenneth Bratland

bort på teglverket (og varmen i maskinrommet) etter helgane heime på Furset. Om han kanskje kunne verke som ein brumlebasse på sine eldre dagar, så var han likevel mild og sakleg, seier barnebarnet Kåre Furset.

Glimt av landskap og historie

Landskapet og farvatnet

Stadnamnet Jammerbugten er laga på 1800-talet, og er i Danske stednavne forklart som «Den ulyksalige bugt». Det siktar etter tradisjonen til alle

---

skipsforlisa utanfor denne uvanleg verharde kyststripa, og ordet jammer tyder det same på dansk som på norsk. Namnet Jammerbugt er frå 2007 teke i bruk som namn på den nye storkommunen som er samanslegen av dei tidlegare kommunane i det gamle Hanherred på landstykket mellom havet og Limfjorden, i lengderetninga grovt sett mellom Hanstholm og Løkken.

Lildstrand og Thorupstrand (også skrive Torup-) er to små fiskarlandsbyar langs dette strandstykket. Fisket ved Lild kom i gang frå 1883, medan Thorupstrand er eldre. Frå Thorupstrand var det rundt 1700 ein livleg skutehandel med Noreg, og i april 1809 vart eit norsk kornskip overfalle der medan det låg for anker. Avstanden mellom dei to fiskarlandsbyane langs stranda er ikkje meir enn mellom ei halv og ei mil. Begge stadene fekk redningsstasjonar på 1800-talet, Lild i 1886 og Thorupstrand i 1857. Fisket vart drive med manuelle spel fram til 1950-talet, då motorspel kom i bruk. Thorupstrand er det største «kystfiskerlejet» i Danmark, og begge stadene er den spesielle metoden med innhaling av fiskebåtane i bruk. Mellom Lild og Thorupstrand ligg Bulbjerg, som er det einaste fuglefjellet i Danmark.

Ludvig Mylius-Erichsen

- er mest kjend som polarforskar, men var òg forfattar med skjønnlitterære ambisjonar. Han var fødd i 1872 i Ringkøbing, der han voks opp. Han gav m.a. ut boka Strandingshistorier i

1901, bygd på stoff han hadde henta inn gjennom samtalar med folk på Vest-Jylland under eit opphald nokre år tidlegare. Han leidde Den litterære Grønlandsekspedisjonen saman med m.a. den kjende polarforskar Knud Rasmussen i 1902–04. På denne ekspedisjonen samla dei mykje informasjon om grønlandsk språk og munnlege forteljartradisjonar. I 1906–07 leidde han den såkalla Danmarksekspedisjonen til Nordøst-Grønland, der han kartla den nordlege delen av Østgrønland, og der Mylius-Erichsen Land er oppkalla etter han. På returen i 1907 omkom Mylius-Erichsen saman med reisefølget sitt av svolt, kulde og utmatting.

Vester Thorup kyrkje og gravstøtta

Folk i Thorup sogn samla inn midlar til ei gravstøtte for dei omkomne frå forliset, og ein steinhoggar i Thisted sette opp ein minnestein med namna på dei 13 omkomne inngraverte på steinen. Fordi han ikkje tok betaling for arbeidet, vart dei innsamla midlane brukte til vedlikehald. Støtta står der framleis i førsteklasses stand, alle namna kan tydeleg lesast, og målinga er frisk. Den danske park- og gravlundkulturen må nok få ein del av æra for dette. Den store deltakinga ved gravferda, og vedlikehaldet av gravstøtta, kan tolkast som eit uttrykk for den sterke solidariteten mellom folk ved kysten på tvers av landegrenser. Bergens Tidende skreiv i julenummeret i 1962:

«Det lille gravstedet med den store

---

steinen på Vestre Torup kirkegård kaster et forsonende lysskjær over det tragiske juleminnet fra 1894. Det er et håndslag over havet, et vakkert minne om dem som falt på post. Et lite julelys i det nordiske vintermørke.»

Når ein går inn på kyrkjegarden og ser monumentet, er det ikkje vanskeleg å skrive under på desse orda. Nesten heile mennesket var frå Bergen, og gravmonumentet er derfor eit kulturminne av stor interesse for den bergenske maritime tradisjonen.

D/S Stanley

D/S Stanley vart kjøpt av reiarlaget Berg & Helland i Bergen frå eit reiarlag i Antwerpen i 1887, truleg etter eit forlis ved Sevastopol. Det var bygd i Jarrow on Tyne i England 20 år tidlegare, og hadde tidlegare hatt namna John David og Belgica. Kaptein på den siste turen var Thor Abrahamson frå Bergen. Vraket ligg framleis utanfor Bovbjerg saman med fleire andre større og mindre skipsvrak, og det har vore dykkaraktivitet ved vraket i alle høve inntil nyleg. Ifølgje den offisielle rapporten kom Stanley frå Eupatoria på Krim og skulle til Kalmar då det forliste, og tollprotokollen i Lemvig opplyser at lasta var korn, truleg kveite.

Redningstenesta og farvatnet

Redningskulturen på kysten av Vestjylland er godt dokumentert, og har mange fellestrekk med den ordninga vi

finn på delar av norskekysten – kanskje særleg på Jæren, der topografi og farvatn minner sterkt om Jylland. Så langt som inn på 1800-talet kunne det oftare vere tale om vrakplyndring enn om redningsarbeid, men frå 1840-åra vart det organisert ei effektiv redningsteneste basert på innsats frå folket langs kysten. Det vart oppretta redningsstasjonar med rakettparar som kunne skyte liner ut til havaristen, og organisert lokale båtlag med besetningar på opp til 10–12 mann. Strandstykket langs heile kysten vart inndelt i såkalla len, og ein lokal fiskar, bonde eller husmann fekk tildelt oppsynsplik med dette lenet mot ei godtgjersle. Då vart han kalla 'strandfoged', og dette vervet gjekk ofte i arv frå far til son. Strandfogden skulle inspisere lenet sitt kvar dag, samle opp vrakgods og sikre det til det kunne seljast på auksjon i lovlege former, og sjølv sagt skulle han varsle strandingar og setje i verk redningsarbeidet. I netter med pålandsstorm kunne vakt-haldet på stranda vere permanent. Både redningsarbeidet og handteringa av vrakgodset var underlagt eit strengt statleg takstsystem.

I ettertid skal det visstnok ha komme fram kritikk av redningsarbeidet etter Stanleys forlis. Ei lokal avismelding seier at båtene var observerte utan at det kom i stand redningsforsøk, derfor «forventes det, at Forholdene vil blive gjort til Gjenstand for nærmere Undersøgelse». BT fortel i 1962 at Thisted Amtstidende kritiserte den manglande redningsinnsatsen sterkt. Det ser likevel ikkje ut til at eventuelle

---

granskingar har vist noko kritikkverdige, og ut frå forteljningane er det tydeleg at veret gjorde det umogeleg å få ut redningsbåt både like etter forliset og i løpet av det næraste døgeret. K. M. Nilsen skriv at vraket brakk i to på sjølve julaftan, i så fall altså om lag to døger etter sjølve forliset. Om det var ufornuftig eller dumdrstig av mannskapet å gå i båtane i staden for å vente på hjelp, er vel likevel håplaut å vurdere i ettertid.

Etter forlis og gravferd

Korleis har Nils Knudsen opplevd opphaldet i Thorup etter den dramatiske redninga og gravferda? Mylius-Erichsen skildrar ein typisk hendingsgang slik:

«Straks [de skibbrudne] er komne i land og sidenefter oppe i fiskernes eller strandfogdens hjem får både de reddede, forkomne søfolk og de udasede bjergere den hårdt nødvendige gode levemåde og pleje. Enddnu samme dag stimler herredsfoged, konsul, auktionsholder, toldbetjendet, distriktslæge og tolk til stedet. Der optages rapporter, afgives foreløpig søforklaring [...] der ydes lægehjelp til de syge og kvæstede – og der synes lig, som kan være drevne op allerede. [...] Senere udstyrer konsulen de bjergede søfolk og sender dem til deres hjemsted over nærmeste by. [...] Så kommer omsider en dag, da også kaptajnen tager afsked. Han har lært sig lidt jydsk og siger mange stammende ord om vort fortræffelige redningsvæsen, om kystboernes brave

offervillighed, om konsulens hjælp og øvrighedens medgørlighed.»

Som den einaste overlevande frå forliset har sikkert Nils Knudsen Nordaas hatt oppgåva med å gjenomgå dei formelle rutineane på vegner av kaptein og reiarlag. Han har sikkert ikkje hatt stor bruk for tolk. Folk ved Jammerbugt var godt vane med skipstrafikk til og frå Noreg, og med sitt bergenske tungemål og kulturelt like bakgrunn har nok ikkje Nils hatt store vanskar med å kommunisere med folket i Thorup-området. Thistedts Amtsavis skal 5.1.1895 ha hatt ei «Takkeannonce fra den eneste overlevende», og i same avis 26.1.1895, ein månad etter forliset, kunne ein lese denne notisen:

«Det strandede Dampskib «Stanley»s Rhederi i Bergen har i disse Dage tilstillet Læge Sørensen i Tømmerby og Strandfoged Niels Myrup, Lild vestre Strand, en Pengegave og Takskrivelse for udviist Velviliie mod den reddede Maskinist Knudsen ligesom ogsaa for sjelden udviist Pligtopyldelse denne sørgelige Affære vedrørende.»

«Så er skibets saga ude», seier Mylius-Erichsen. «Bort rejsrer kaptajnen – til ny strabadser på havet, til nyt forlis, til døden ...» Om enn Nils Knudsen ikkje var kaptein, så stemmer dette eit stykke på veg. Men etter nytt forlis, denne gongen med D/S Eugenie ved Newfoundland i 1897, gav han seg altså omsider med sjølivet, og han levde deretter eit halvt hundreår på Furset og i Svelgen.

Kjelder og litteratur

Denne historia har tidlegare vore fortald to gonger i Bergens Tidende: Først i julenummeret 1962 (signaturen R. T.), deretter i lokalvedlegget på Internettet 3.3.2008. Begge desse tekstane er i hovudsak bygd på dei same kjeldene som denne artikkelen nyttar, og som er gjort tilgjengelege av Ringkøbing Museum for Håkon Bratland i 1994. BT har i tillegg nokre opplysningar som ikkje finst i resten av det materialet som er nytta her. Ein god del er fotokopierte rapportar og avismeldingar, og det finst referanse til ein avisartikkel frå Thisted Amtstidende 28.1.1895 om «besætningens lidelser» som det ikkje har lukkast å få tak i. Lokalhistorikaren Jens Rolighed omtalar forliset og refererer eldre folk i området i Bogen om Han herred frå 1970. I eit utdrag frå Hardsyssels aarbog, er det nokre barndomsminne skrivne av K. M. Nielsen («Bovbjergdrengen»), som voks opp ute ved fyret på Bovbjerg.

Det finst i tillegg ei viktig litterær kjelde. Den seinare danske polarhelten L. Mylius-Erichsen har gjeve eit dramatisk skjønnerlitterært oversyn over forliset i novella «Julegæster fra havet» i novellesamlinga Strandingshistorier frå 1901, jf. Strandingshistorier. Udvalgte fortællinger ved Steen Piper, Hovedland 2000. Mylius-Erichsen voks opp i Ringkøbing, og Strandingshistorier bygde på lokalt stoff frå egne oppvekstår og heimtrakter. Det er vel såleis liten grunn til å tvile på at han kjende godt til historia om Stanley. Nils var tredje-maskinist, men er i novella oppgradert til «styrmand», og forfattern har tilgang til tankane og kjenslene hans i den dramatiske striden for livet ute i brenningane. Mykje av det byggjer nok på det som Nils fortalde til dei som berga han i hus og stelte han, og hovuddraga vart refererte i avisene så tidleg som julaftan. Det som måtte vere avvik på detaljnivå, eller litterær fridom, bryt ikkje med dei nøkterne hendingane, som er

dramatiske nok i seg sjølve.

Referansar

«Dansk kirkegård med tragisk bergensk juleminne». Bergens Tidende (signaturen R. T.), julenummeret 1962.

Johannessen, M. H. «Stanleys» tragiske forlis. (Bergens Tidende 3.3.08, <http://www.bt.no/nyheter/lokalt/lokalhistorie/Stanleys-tragiske-forlis--520409.html>).

Fartøyregisteret, utskrift om S/S Eugenie, Bergens Sjøfartsmuseum.

Kyrkjebøker og folketeljingar frå Hordaland og Sogn og Fjordane. (<http://digitalarkivet.no>)

Lild Strand. (<http://www.visitthy.dk/danmark/da-dk/menu/turist/ibyen/byer-thy/lild-strand.htm>).

Mylius-Erichsen, L. 1970. Strandingshistorier. Udvalgte fortællinger ved Steen Piper. Forlaget Hovedland.

Nielsen, K. M. 1958. «Bovbjergdrengen». Hardsyssels aarbog. København.

Rolighed, J. 1970. Bogen om Han herred. Fjerritslev Tidende.

Thorup Strand i Hanherred i Nordjylland (<http://www.thorup-strand.dk/index.html>)

Gravsteder på Thorup Kirkegaard. (<http://www.plindstroem.dk/thorupkirke/thorup-index.html>).

Thorupstrand. (http://www.northseatrail.org/show_single_article.php?article_id=3461&lang=dk&).

Eit materiale av avisutklipp, artikkelutdrag, avisnotisar og rapportar gjort tilgjengeleg av Ringkøbing Museum for Håkon Bratland i 1994.

Alle nettlenkjer er henta 17.09.2010.

Takk til Kåre Furset, Konrad Furset, Hilly Le Fèvre og Birthe Marie Toft for hjelp med saksopplysningar, foto og litteratursøk. En annen utgave av artikkelen vil stå på trykk i «Jul i Sunnfjord» (2010).

Gunnar A. Skadberg: **HANS NIELSEN HAUGE I BERGEN**

FORBINDELSESLINJER MELLOM HAUGIANERNE I BERGEN OG ROGALAND

Innledning

Hans Nielsen Hauge kom første gang til Bergen i 1798. Han likte det han så, for han skjønnte at her lå mulighetene vel til rette for å sette ut i livet hans store prosjekt med kobling av personlig gudstro og praktisk næringsvirksomhet. Ånd og næring skulle gå

hånd i hånd på harmonisk vis og gjensidig gi støtte og styrke. Flid, forsakelse, fromhet og gudsfrykt skulle, i harmoni med dyktige og praktiske hender, bidra til å fremme næringsliv og åndelig og moralsk kraft i Danmark-Norge, håpet han.

Hans Nielsen Hauge hadde mye å takke herrnhuterne for når det gjaldt trosoppfatninger, selv om haugianerne var skeptiske til herrnhuternes tolkning av nåden, som de mente ble tilbudt i for enkle ordelag. En tro uten gjeminger var av liten verdi, mente haugianerne som la større vekt på handling, også som en vei til frelsen. Huges venner tok imidlertid

alltid kontakt med herrnhuterne i de byene der de etablerte seg, for brødrevennene slo seg først og fremst ned i byene.

Pietismen hadde sitt utspring i katolsk fromhetsliv og puritanisme som vokste fram i middelalderen som en reaksjon

---

på all materialisme og maktbruk som på denne tiden hadde utviklet seg innen «moderkirken». I 1457 stiftet Jan Hus sin «Unitas fatrum» – Brødreforening – i Sentral-Europa. Skribenter som Johan Arndt, Philipp Jacob Spener og August Hermann Francke førte de nye evangeliske formene, med vekt på personlig stillingtagen, over på luthersk grunn. I første halvdel av 1700-tallet reorganiserte den pietistiske lutheraneren grev Nicolaus von Zinzendorf denne bevegelsen til et eget kirkesamfunn i landsbyen Herrnhut på sitt gods i Sachsen.

Allerede på 1730-tallet ble det etablert herrnhutersocieteter av tyske innvandrere både i København og Kristiania. I 1773 bidro den dansk-norske kongen Christian VII til opprettelse av herrnhuterbyen Christiansfeldt i Sønder-Jylland. Kongen var ikke bare interessert i det åndelige aspektet ved denne etableringen, han ønsket også å knytte dyktige, tyske håndverkere og handelsfolk til sitt rike.

Herrnhuterne var meget opptatt av å gi skolegang til den oppvoksende slekt, og opplæringen skulle legge vekt på praktiske så vel som åndelige sysler i tilværelsen. Da Hans Nielsen Hauge i 1796 fikk trykket sitt første skrift, «Verdens Daarlighed», var han sterkt påvirket av herrnhuterne og biskopen Erik Pontoppidans berømte skrift «Sandhed til Gudfrygtighed». Pontoppidan var teologisk professor i København da han kom i konflikt med toneangivende teologer i den dansk-norske hovedstaden, og det var derfor pas-

sende å forvise ham til Bergen, der han var biskop fra 1747 til 1755.

En kan undres over hvorfor pietistene så raskt fikk fotfeste i norsk jordsmonn omkring 1800. Historien forteller oss at menneskene ofte foretar en nyorientering ved hvert «Fin du Siecle» – århundreskifte. Det norske samfunnet tidlig på 1800-tallet var preget av stor usikkerhet og spenning. Napoleonskrigene ute i Europa nærmet seg ubønnhørlig, og uår i fiske og jordbruk forsterket menneskelig sårbarhet og vesalhet i en omskiftelig og turbulent verden. Som en uunngåelig flodbølge slo pengesystemet inn over bygdene for å erstatte naturalhusholdningen. En husholdning tuftet på pengemakt var det nye budskapet. En var nødt til å forholde seg til de nye tingenes tilstand enten en ville eller ei, og mange følte seg maktesløse i en farlig, truende og uoversiktlig verden.

Gårdsdriften ble gradvis lagt om, modernisert og effektivisert, og mange arbeidshender ble overflødige og måtte ta til takke med en fra-hånd-til-munn-tilværelse på en ynkelig husmannsplass – om en ikke hadde nok kraft og pågangsmot til å dra sin kos til Amerika. Undergrunnens fundament er skalv og fikk menneskene ut av balanse.

Det var i denne samfunnssituasjonen pietistene kunne hjelpe med enkle, forståelige og bastante svar på tilværelsens mange spørsmål og gåter. Gud var den som ga svar og trygghet. Frykt, beven og angst kunne overlates i sterke, guddommelige hender. Jo større utrygghet og usikkerhet, desto mer

---

fundamental var reaksjonene. Og jo sterkere reaksjon, desto heftigere motreaksjon fra makter og myndigheter, noe som først førte Hans Nielsen Hauge i fengsel og deretter Marcus Thrane – som en forståelig advarsel til andre potensielle «oppviglere». Holdningen de møtte var: Ikke prøv dere på å finne nye svar på samfunnets utfordringer, for de gamle styringsformene og maktstrukturene fungerer godt nok og er alltid de beste!

Men bølgene fra undergrunnen er aldri lette å holde styr på, og de har en egen evne til å forsere seg opp i lyset. Kanskje er det bedre å inkorporere de nye initiativene i det etablerte – slik det skjedde i Det norske Misjonsselskap, som ble initiert av pietistiske lekmannsbevegelser, men innlemmet i embetskirken i løpet av ett år, en statskirke hvis ledende menn hele tiden hadde motarbeidet dannelsen av et norsk misjonsselskap.

Hauges venner i Bergen

I 1801 vendte Hauge tilbake til Bergen først og fremst for å få bundet inn skrifter som lå ferdig trykket i «Rasmus Dahl's Efterleverskes Boktrykkeri», for etterspørselen etter hans oppbyggelige skrifter var steget i den grad at han hadde behov for en bokbinderforretning med kapasitet av en viss størrelse, og den fant han i Bergen. Men Bergensoppholdet skulle bli noe mye mer, for Hauge så at den gamle handelsbyen, Norges største, inviterte til mange slags næringslivsvirksomhet. I tillegg møtte han ganske

stor toleranse blant byens myndigheter med bypresident Ferdinand Anton de Fine og biskop Johan Nordahl Bruun i spissen. Og Hauges gode venn i Bergen, bøkkermeister Johan Nikolai Loose, mente han skulle klare å få Hauges venner i Bergen til å hjelpe med startkapital for ny næringsvirksomhet.

Hauge skaffet seg først losji hos den 70 år gamle bygningssnekker Morten Mens ved Vaskerelven, en liten bekk som rant over Engen og ned i Lille Lungegårdsvann. I dag finner vi gateløpet Vaskerelven, som følger den gamle stien som gikk langs fordums bekk. Hos Mens traff Hauge regimentsbøssesmed i det Bergenhusiske regiment Erich Larsen Svorstøl fra Førde. Det var Svorstøl som åpnet sitt hjem i Kong Oscars gate, like ved Domkirken, for Hauges første møter i Bergen. Hauge var kjent i Bergen fra før gjennom Svorstøls omtale, og tilhørerne hadde ofte lyttet til Svorstøls opplesninger fra Hauges skrifter. Svorstøl var en meget respektert mann i Bergen både på grunn av sine profesjonelle ferdigheter som håndverker, men også fordi han levde som han preket. Men nå var altså Hauge her selv, og oppmøte i Svorstøls stuer gjorde rommene for små.

En av personene Hauge ble kjent med under møtene hos Svorstøl, skulle bli en av hans mest trofaste venner i Bergen. Elling Hansen Høydahl var hans sambygding fra Tune, og Høydahl kom trolig til Bergen sammen med Hans Nielsen Hauges søster, Karen, i

---

1801. Høydahl fikk arbeid i smien til Svorstøl i 1800. I 1803 fikk Høydahl eget borgerskap som kjøpmann, og han giftet seg i 1804 med en datter av haugianeren Guttrom Colbjørnsen Haf-torn, en av de mange hallingdølene som hadde slått seg ned i Bergen omkring 1800 etter en vekkelse som fulgte i kjølvanntet av et Hauge-besøk i dalen. I Hauges fravær hendte det ofte at Høydahl opptrådte som taler i haugianerforsamlingen i Bergen.

Blant tilhørerne i denne forsamlingen var også jomfru Maren Boe. Hun var begeistret for Hauge og hans virke, og hun hadde skrevet oppmuntrende brev til ham under hans arrestasjon i Trondheim i 1799. Jomfru Boe hadde i sin ungdom vært husholderske for biskop Erik Pontoppidan, men nå var hun en pengesterk rentenist med bolig på Nykirkealmenningen. Frøken Boe ga Hauge pengemidler og lovet at hun ville overføre en betydelig formue til ham om han lovet å slå seg ned i Bergen for permanent opphold. Den rastløse Hauges framtidsplaner var imidlertid for usikre til at han kunne takke ja til dette tilbudet, men han fikk likevel etter hvert overført flere pengemidler fra Maren Boe, som bl.a. testamenterte 1000 riksdaler til ham, penger han fikk utbetalt før hun døde 79 år gammel i 1808.

En annen interessant kvinne Hauge kom i kontakt med i Bergen, var Lucia Pütter som var født Müller i Braskiel ved Bremen i Tyskland i 1762. Hun ble gift i Tyskland med skipsfører i Bergen, Martin Görbitz, som imidlertid

døde i 1796. Ekteparet bodde da i en storslått herskapsbolig på den eien-dommen som seinere fikk adresse Formanns vei 44 i Sandviken i Bergen. Gården ble kalt Hoffmannsgården etter en tidligere eier. I 1801 giftet Lucia seg om igjen med kjøpmann og tysk innvandrer Frantz Anton Pütter, som drev Görbitz' forretning innen manu-faktur videre sammen med en av ste-sønnene.

Ekteparet Pütter fra det bergenske borgerskap hadde herrnhuter-røtter, og de knyttet seg til det pietistiske lek-mannsmiljøet i hansabyen og i Struss-hamn på Askøy, noe som var ganske uvanlig for representanter fra borger-klassen. Hauge og fru Pütter fant hverandre blant annet når det gjaldt i arbeidet for å bedre skolestellet for barn og unge. De arbeidet for å få opp-rettet en ungdomsskole der kristen-domskunnskap skulle prioriteres, og mye tyder på at Hauge fikk tale under oppbyggeser i Hoffmannsgården. Fru Pütter engasjerte seg også i fattigstell. Under pseudonymet Henrich Tellmann skrev hun flere innlegg i Bergens Adressecontoirs Efterretninger der hun kritiserte den kommisjonen som var nedsatt for å forbedre byens fattigvesen og helsestell. Hun stilte sitt lysthus i hagen på Hoffmannsgården til dis-posisjon for spedalske, og Hauge app-lauderte alle hennes tiltak til beste for de svakeste i samfunnet. Fru Pütter døde i 1825. Püttergrenden i Sandviken i Bergen er oppkalt etter ekteparet Pütter.

Men snart tok Hauge kontakt med

*Her lå Pütters
gård i
Formannsvei 44
i Sandviken.
Nåverende hus
er bygd av
skipsreder og
kjøpmann
Hermann
Lemkuhl i 1860-
årene*

bøkkermester Johan Nikolai Loose som han var blitt kjent med første gang han var i Bergen. Da ble Hauge oppsøkt av Looses far som ba forkynneren hjelpe sønnen i hans sjelenød etter at Johan Loose var blitt enkemann. Hauge hadde da oppsøkt Johan Loose, og han hadde holdt kontakt med ham per brev i året som var gått. Nå overdrog Johan Loose sin eiendom nr. 26 i rode 23 til Hauge for 70 riksdaler – penger Hauge slapp å betale. Eiendommen har i dag adresse Nedre Stølen 7. Dette var en proforma transaksjon som hadde til hensikt å skaffe Hauge fast eiendom i Bergen, noe som var en forutsetning for å få borgerskap med rett til å drive handel. Hauge fikk sitt borgerbrev i Bergen utstedt den 9. juli 1801. Samtidig fikk han tildelt sete nummer 3 på benk 14 i Korskirken østre kor som sin kirkebenk. Loose ble boende i huset på Nedre Stølen med sin familie, sammen med Hauge, og Loose fortsatte med sitt

bøkkerverksted på denne eiendommen.

Etter å ha fått utstedt sitt borgerskap drog Hauge til Sunnfjord for å kjøpe 200 tønner sild. I hans fravær protesterte bokbinderne i Bergen på at det ble trykket og bundet inn bøker på Nedre Stølen, for dermed beveget Hauge over på deres privilegerte enemerker. Anmeldelsen endte med at redskaper ble konfiskert fra Hauges verksted. Kjøpmann Hauge ble imidlertid frikjent for kjøpmennenes anklager, men han ble til slutt bøtelagt med fire riksdaler i saksomkostninger av politimester Rulf Olsen.

Forskudd på arven fra jomfru Boe gjorde det mulig for Hauge å investere 480 riksdaler i jekten «Haabet» som dessverre forliste ved Gjeslingene, på grensen mellom Trøndelag og Nordland, allerede i 1803. Hauge lot silden han kjøpte opp på Vestlandet, bli ført til Østlandet, og så førte jektene korn i returlast. Under sin forkynnerreise i

1801 knyttet Hauge til seg kjøpere og leverandører også i Rogaland. En av skipperne som en tid arbeidet for Hauge i Bergen i 1804, var Ole Gundersen Seglem fra Eigerøy, far til ovennevnte Olene Olsdatter Seglem i Dreggen i Bergen. Siden førte Ole Seglem også galeasen «Velfornøiet» fra Bergen.

Bøkkermester Johan Nikolai Loose

Johan Nikolai Loose var født i Bergen i 1771 som sønn av sildesalter Friderich Loose og Jannicke Kristina Mester. Friderich Loose var sønn av en prest i Schwartzwald. Presten ønsket at hans to sønner skulle velge seg en framtid som handelsfolk og ikke følge i hans yrkesmessige fotspor. Johan Loose drog da nordover, og i 1793 sikret den tyske 22-åringen seg borgerskap i Bergen. Samme år giftet han seg med Pettricke Isachsen. Hun døde i november 1799 etter å ha satt til verden fire barn. Enkemann Loose var altså i margstjelende sjelenød da Hauge ble kjent med ham i Bergen. Hagues råd til bøkkermesteren var å arbeide mer og gruble mindre.

I 1801 skrev Hauge i tillegg brev etter søsteren, Karen Hauge, den mest begavede av Hans Nielsen Hagues søsken. Karen Nielsdatter Hauge kom deretter til Bergen for å være hushjelp for Loose og hjelpe ham med de morløse barna. Hagues resept virket godt. Bøkkermesteren fikk livslysten tilbake. Han forelsket seg i Karen og gikk til og med til sengs med henne før de ble gift

Nedre Stølen 7, huset som Johan Loose overførte til Hans Nielsen Hauge.

i Korskirken 5. mai 1802. Denne «tjuvstarten» misbilliget Hauge sterkt da han oppdaget kortvarigheten i det første svangerskapet ved Karens første fødsel. Karen mente imidlertid at broren kunne spare seg for å ta ansvar for hennes liv. Det klarte hun selv!

Bergen opplevde økonomisk nedgang på denne tiden med prisstigning og nedsatt omsetning som kjennetegn. Det hersket stor usikkerhet når det gjaldt handelen til og fra byen, og som et bakteppe truet altså Napoleonskrigene og det britiske anfallet mot København samme år.

Men bøkkermesteren gjorde det godt. Snart drev han det største bøkkerverkstedet i Bergen med 20 mennesker i

arbeid, et antall som steg til 50 mens Hauge hadde opphold i byen mellom de sju fjell. Ekteparet Loose åpnet også sitt hjem for Hauges møter, og opptil 50 mennesker kunne samles til oppbyggelse i deres hus på Nedre Stølen,

der altså også Hauge bodde en periode av sitt bergensopphold. Ganske kjapt begynte altså Hauge å trykke og binde inn skrifter og bøker fra «sitt» hus på Nedre Stølen. Han satte i rask rekkefølge fem sympatisører i sitt verksted:

ANDRE KONTAKTER MELLOM HAUGIANERNE I BERGEN OG STAVANGER

Vi tar med oss at Enoch Jacobsens søster, Olene, født i Børevigen i Stavanger 1787, ble gift i Stavanger i 1810 med skreddermester Rasmus Rasmussen, som var født i Bergen i 1785. Før Rasmussen dro til Stavanger i 1808, hadde han knyttet seg til haugianerne i hjembyen. Her finner vi altså en forbindelseslinje som går fra Bergen og til Stavanger. Olene og Rasmus Rasmussen i Kongsgate 4, like ved Torget i Stavanger, fikk åtte barn. Yngst av disse var Peder Andreas Rasmussen som ble født i 1829. Som tenåring ble han sendt til Bergen der han arbeidet som handelsbetjent hos farens venner i hansabyen. Blant annet vanket han i hjemmet til Torger Olsen Svanøe og hans kone, Oline Marie Olsdatter Seglem, haugianerjente, født i Stavanger i 1811, som bodde i Slottsgate 6 på Dreggen ytterst på Bryggen.

Peder Andreas gikk ofte og hørte på forkynner Anders Nielsen Haave fra Førde i Sunnfjord som hadde fått sin opplæring ved et seminar som haugianerne hadde fått i stand på Svanøy i Sunnfjord. Samtidig med at P.A. Rasmussen tjenestegjorde i Bergen, var Elling Eielsen fra Voss i byen, der han var ansatt hos kjøpmann Peder Odland fra Varhaug på Jæren. Både Haave og Eielsen kom siden til Stavanger og Rogaland som forkynnere, og Eielsen og Rasmussen dro til USA, der de begge ble pionerprester i det norske Amerika. De skilte etter hvert lag da Eielsen var skeptisk til for mye utdannelse og studier i teologi, mens Rasmusen hadde en intellektuell legning og måtte ha med seg mest mulig kunnskap og fornuft i sin omgang – også

med de åndelige og religiøse sidene ved livet. Men begge hadde altså fått sine viktigste impulser til misjon og forkynnelse fra haugianersamfunnet i Bergen.

Det var våren 1835 vossingen og vekkelsespredikanten Elling Eielsen (1804-1883) kom til Stavanger. Eielsen var temmelig utsiene og kunne være framfus og kantete både i språkbruk og framferd. Han hadde mange av maktmenneskets kjennetegn og kom i konflikt med sine medarbeidere både i Norge og siden i Amerika, der han ble leder for en lavkirkelig synode inspirert av Hans Nielsen Hauges trosoppfatninger.

Den lokale haugianerhøvdingen i Rogaland, John Haugvaldstad, anbefalte Eielsen å holde sitt vekkelsesmøte på Leikvoll i Randaberg, der han mente det ville vekke mindre oppmerksomhet enn hvis det skulle avholdes inne i byen. Folk strømmet til Eielsens møte, og Haugvaldstad ba dem om å spre seg før de vendte tilbake til byen, fortsatt for ikke å vekke for stort røre. Haugvaldstad tok følge med Eielsen innover mot byen. På veien traff de en full mann som lå i veikanten. Haugvaldstad brukte fyllikken som argument for å overbevise Eielsen om at han burde skrive under på et avholdsløfte. Eielsen ble da med Haugvaldstad hjem i Østervåg 5 der han skriftlig lovet ikke å nyte alkohol. Men siden var Eielsen lite begeistret for hele avholdsbevegelsen, da han mente at avholdspredikantene var drevet av pengebegjær. Det var plass for små nyanser når Eielsen først hadde avgjort en sak. Bastanthet er et sikkert kjennemerke som kompensasjon for lav selvfølelse.

Randi Andersdatter fra Trøndelag, Saave Augustdatter og Maren Andersdatter fra Agder og Gullach Pedersen og Anna Larsdatter Ask fra Askøy. Loose kjøpte etter hvert halvdelene av husene på Nedre Stølen. I tillegg til nummer 7 eide han nemlig følgende adresser etter dagens adressering: nummer 1, 2, 3, 5 og 13 a og b.

I 1804 utvidet Loose sin virksomhet ved å kjøpe nabo Pernille Jørgensens våningshus med tilliggende bøkkerverksted for 1000 riksdaler. I 1808 sikret Loose seg også borgerbrev som kjøpmann i tillegg til det han hadde som bøktermester. Fra 1806 var han eier av Strusshamn hovedgård på Askøy sammen med haugianeren Peder Aalderust, og i 1809 kjøpte Loose Slottsgate 6 i Bergen av kjøpmann Didrich Falch for 5400 riksdaler. Men før han fikk skjøte på denne eiendommen, døde Loose plutselig i april 1810, og skjøtet ble overført til Karen Loose. Bøktermester Johan N. Loose ble gravlagt på kirkegården ved Korskirken.

Karen Loose satt igjen som enke med ansvar for Looses omfattende forretninger, mannens fire barn fra første ekteskap og sitt eget på 6 år. I 1812 giftet hun seg med kjøpmann Hans Erichsen. Ekteparet flyttet til en kjøpmannsgård i Tollbodgaten 27 i Kristiania. Der ble de kjent med de to hjemvendte «prisonfangene» Enoch Jacobsen og Knud Revheim fra Stavanger, som hadde konvertert til kvekerdom i England. Ekteparet Erichsen fulgte deres eksempel og åpnet sitt

hjem for «silent meetings», der blant annet kameratene teologistudent Gabriel Kirsebom Kielland og justudent Søren Daniel Schiøtz deltok med interesse. Begge skulle siden gjøre seg sterkt gjeldende innefor det herrnhutiske miljøet som vokste fram i Rogaland fra 1826. Slottsgate 6 i Dreggen i Bergen solgt for øvrig Karen Hauge Loose Erichsen til haugianeren Ole Torjussen Svanøe.

Ole Gundersen Seglem

Ole Gundersen Seglem var født på Eigerøy i 1776 som sønn av Gunder Gundersen Myklebust og Johanne Olsdatter. Etter oppholdet som sjømann i Bergen drog Ole Seglem til Sandnes i 1808. Der var han i flere år var mester på teglverket («Gamlaverket») og bestyrte det sammen med broren Lars (f. 1779). Siden overtok deres bror, Jacob, ledelsen av dette teglverket. Alle brødrene tilhørte haugianermiljøet på Sandnes.

I 1812 slo Ole Seglem seg ned i Stavanger som fiske- og småhandler. Seinere drev han en større kjøpmannsforretning fra Holmen. Han ble gift i 1809 med haugianerjenta Pernille Christensdatter Vold fra Hedmark. Etter hennes død i 1821, giftet han seg med Ane Andersdatter Skjefstad fra Østre Toten, også hun en ressursrik haugianerjente. Seglem døde i Stavanger i 1826. Hans datter, Oline, født på Sandnes i 1811, ble altså gift i Bergen med haugianeren Torger Olsen Svanø, sønn av Ole Tojussen Helling Svanøe, som etter vink fra «høvding»

Hauge kjøpte det gamle adelsgodset Svanøy i Sunnfjord av hoffagent Janson på Laksevåg.

En annen av Seglems døtre, Pernille, ble gift med kjøpmann og haugianer Peder Endreson Ramsland i Stavanger. Deres datter igjen, Beate, født i 1850, ble gift med forfatter Alexander L. Kielland, og i april 1906 bestemte hun at ektemannen skulle gravlegges på familiegravstedet til morfar Ole Gundersen Seglem. Dermed kom Kielland til å få sitt hvilested på Ladegård gravlund som nærmeste «nabo» til den «gamle farveren», haugianerhøvdingen i Rogaland, John Haugvaldstad, som han hadde skrevet om i sin roman «Skipper Worse».

Det var selvsagt forbindelse mellom Seglem-familien i Stavanger og Bergen. I et brev Alexander L. Kielland skrev fra Kristiania høsten 1871 til sin forlovede Beate Ramsland i Stavanger, får vi høre at fotograf Carl Jacobsen i Stavanger har vært en tur i Bergen, der han blant annet har fotografert Beates moster Olene Svanø, som Kielland kaller for «tante Svanø» i sitt brev. Kielland fleiper med forloveden og gjør som om han har misforstått henne og at det er foto av «tante Svanø» som er underveis til hovedstaden og ikke et nytt av Beate. Og da det synes å være vanskelig å få sendt fotografiet som Kielland håper han får i 12 eksemplarer av den gamle damen i Bergen, skriver han at det blir tungt «for os begge – tante Svanø og mig – men jeg skal forsøge at bære det».

Livet på Dreggen

Det må ha vært et spennende miljø Olene Seglem fra Holmen i Stavanger kom inn i da hun og mannen bosatte seg i Dreggen. Der bodde for eksempel snekker og malermester Gerhard H. Armauer (1776-1854), klokker i Maria-kirken, som ble morfar til legene Armauer og Klaus Hansen – og malermester Johan G. Müller (1771-1822), som ikke bare malte hus inne- og utendørs, men som også laget interiørdekorasjoner og drev en tegneskole, der en av elevene var Norges første innfødte malerkunstner, Johan Christian Dahl.

Kjøpmann Claus Hansen, av dansk opphav, bodde i Kroken 5, der hans sønner Gerhard Armauer, leprabasilens oppdager, Klaus, livlege for Christian Michelsen, Alexander L. Kielland og Edvard Grieg – og Andreas, prest i Trefoldighetskirken i hovedstaden, vokste opp. Flere familier Mohn, av tysk opphav, bodde også i Dreggen samtidig med ekteparet Torger og Olene Svanø – og tyskerne ga bydelen et preg av tysk handels- og håndverksmiljø fram til midten av 1800-tallet. Ameln, Meyer, Tillisch, Lütken, Faye, Dedichen, Serch, Friis og Paasche er familier vi finner i nabolaget til ekteparet Svanø. Men Torger Svanø hadde også venner av norsk opphav, og smedmester Kvam og Marstrander hadde fått reservert egen benk utenfor huset til Svanøes. Kvam var en hyppig oppkjøper av stuter Torger Svanø fikk tilsendt fra familiens gods på Svanø i Sunnfjord. Kvam hadde mange håndverkere i kost,

---

og kjøttet fikk god avsetning blant hans sultne kroppsarbeidere. Fire dager etter slakting, var det vanlig at fru Kvam arrangerte pølseselskap der hun trakterte med blodpølse. Vekterne Tønnes og Anders Steghalt nyttet Svanøes benk til hvileplass når den var ledig.

Torger Svanøe var kjent for gemyttlighet og godt humør, og han elsket å snakke på rim. Om en samlet familie passerte hans hus, sa han: «Hva er på ferde, her er så mange lærde», og om bøkermester Eche kom anstigende, benyttet Svanøe sjansen til å vinke med langpipen mens han kvad: «Godaften, bøkker Eche, skal I ut og leke?» Et annet rim som huskes etter Svanøe, lyder: «Du har sånn hast, du Tornøe Krohn, han venter vel derhenne Albert Mohn».

Om dette miljøet på Dræggen skriver Elisabeth Welhaven (søster til dikteren Johan Sebastian Welhaven og res. kap. i St. Petri menighet i Stavanger, Johan Ernst Welhaven):

«I Kroken hadde familier det meget gemyttlig: Om sommeren tilbraktes enhver godværsdag på benken utenfor huset, her ble deres kaffe drukket og den såkalte 'klokkentre-mat' spist. Gikk der en kjenning forbi, måtte han med i slaberaset, og der kom straks en livlig samtale i gang. Den eldre husfader vandret opp og ned ad gaten ganske ugenert, iført sin slåbrok og hvit natthue på hodet, tiltalte forbigående og utspurte dem om det, han ønsket å vite. Stueeierne på Tyskebryggen bodde gjerne i Dreggen og på Øvregaten, og der holdt de foreldete

moter seg lengst. De gamle Tyskebryggematadorer spanket frem, upåvirket av moten, sin fra alle andres helt forskjellige drakt: knebukser, trekanthatt og piskeparykken og den med gullknapp forsynte lange stokk i hånden. De kaltes 'stokkemenn' og lignet i sitt egne antrekk gamle hanseater. Deres tyske navn vitnet også om, at de nedstammet fra disse.»

Om Slottsgaten på midten av 1800-tallet skriver Adolph Berg i 1924: «Slottsgaten var og er endnu paa en viss tid av aaret en nordisk 'canale grande'. Gaten ligger saa lavt, at ved usedvanlig høi vandstand og sterk nordvestkuling gaar vandet høit over gaten og ind i ganger og i de lavestliggende stuer. Det har hændt at smaa-baater har flytt ind gjennem gaten fra Bradbænken. Om madam Bøhmer paa hjørnet fortælles det, at hun engang fløt i sengen.» Og Berg legger til at familien Sudman opplevde at halve huset deres havnet i Vaagen under en flo med sterk vind inn Vågen.

Ole Torjussen Svanøe

Den ressursrike hallingdølen som på Huges oppfordring kjøpte Svanøy godset i Sunnfjord, hadde allerede slått seg ned i Bergen som handelsmann da Hauge ble oppmerksom på den oppvakte haugianersympatisøren. Ole Helling Svanøe opprettholdt sine forretningsinteresser i Bergen i tillegg til engasjementet på Svanøy. I 1810, etter Johan Looses død, var det altså han som kjøpte Slottsgate 6 i Dreggen av Karen Hauge Loose. (Området

Ole Torjussen Svanø (1781-1859)

mellom Bryggen og Bergenhus Festning). Siden fikk hans sønn, Torger, som altså var gift med Olene Olsdatter Seglem fra Stavanger, overta Slottsgate 6. Torger hadde også broren Andreas som drev kjøpmannsvirksomhet i Bergen og som i 1843 kjøpte Altonagården på Strandsiden. Den gården hadde tidligere tilhørt haugianeren kjøpmann Ole Iversen fra Bardu. Fra 1827 ble det ofte arrangert oppbyggelsesmøter for haugianerne i denne bygården, der Iversen gjerne innledet møtet med solosang av en salme før Amund Helland fra Bjerkreim leste fra Bibelen eller fra en av Hauges oppbyggelige skrifter. Deretter holdt Anders Busch en personlig preget oppbyggelig tale.

På 1830-tallet startet haugianervennene Anders Busch, Amund Helland, Peder Odland, Svend Ruud, Ole Svanø,

Samson Traae og Ole Iversen et stort veveri på Stranden i Bergen, der 12 jenter fikk arbeid under ledelse av kvinnelig lærer. I 1833 kom for øvrig romsdølen, handelsmann og haugianer Harkel Johnsen Myhrebøe fra Asylgate 1 på St. Pedersgjerde i Stavanger til Bergen, der han startet strømpeveveri.

Møtene i det Traktatselskapet, som ble opprettet av haugianere i Bergen i 1832, holdt også sine møter i Altonagården, som brant ned i 1843 – før Andreas Svanøe kjøpte branntomten og førte opp en ny kjøpmannsgård. En mengde religiøse traktater ble trykket på haugianernes bekostning og sendt nordover med tre jekter tilhørende Amund Helland og en tilhørende jærbuen Peder Odland. Traktater ble også sendt til Danmark og til det norske Amerika – alt finansiert gjennom haugianernes handelskapital.

I 1834 kjøpte Ole T. Svanøe gården Frydenlund i Sandviken som var blitt oppført som lystgård for Lorentz Holtermann i 1798. Dermed ble Svanøe nabo til Franz Anton Pütter som bodde med fru Lucie på Hoffmannsgården i Sandviken. I 1843 solgte Svanøe Frydenlund-gården videre til Claus Krohn Vedeler som igjen solgte den til Christian J. Mohn, halvbror til Elise Knudsen. Elise Christiansen Knudsen var gift med landets første Afrika-misjonær, bergenseren Hans Christian Knudsen som var i hyppig kontakt med både haugianere og særlig herrnhutere i Rogaland. Hovedbygningen på Frydenlund eksisterer fremdeles, men er nå

---

flyttet til gamle Bergen i Sandviken. Både Ole T. Svanøe og hans sønn Torger satt på Stortinget.

Valsengården på Strandsiden

I juli 1802 kjøpte Hans Nielsen Hauge

Valsengården på Strandsiden i Bergen for 5500 riksdaler av kjøpmann Nikolai Dedichen og hans sønn, Friederich Dedichen. Hauge fikk 600 riksdaler av Høydahl og 1000 av svoger Loose for å klare seg økonomisk ved denne

Valsengården mot Strandsiden. Tegning av våningshuset med den "moderniserte" fasade. Naboet tilhørte også Logeman.

---

investeringen. Valsenggården var tredje rekke våningshus og sjøboder utenfor Nykirken. Hauge våning hadde adresse Strandgate 115, og dette huset ble Hauges hjem fra sommeren 1802 og samtidig forsamlingslokale for Hauges Venner i Bergen. (I dag befinner «Skipshandlergården» seg på Valsengårdens og Logemannsgårdens gamle grunner. Firmaet W. Giertsen har reist et større forretningsbygg på denne eiendommen ut mot Vågen.)

Hauge fikk nå meget større lagringsplass for sine handelsvarer, men privat levde han meget spartansk og tarvelig. Tjenerne ble ikke tilbudt laken, skjeer måtte han låne av søster Karen Loose hvis han fikk besøk av handelsfolk og skipper. Hauge ansatte forhenværende garnissonssoldat Samson Torbjørnsen Traae fra Jondal i Hardanger som sin handelsbetjent med en årslønn på 60 riksdaler. Hauge var blitt kjent med Traae allerede i forbindelse med de første møtene han avholdt i stuene hos Svorstøl under sitt første besøk i Bergen i 1798. Etter dette møtet engasjerte Traae seg som lekpredikant. Traae var daglig leder for Valsenggården i Hauges hyppige fravær, men han stod da under overoppsyn av Johan Loose. Hauge ansatte seks tjenere i Valsenggården.

Etter arrestasjonen av Hauge i 1804, mistet Traae sin jobb som handelsbetjent, men han sikret seg da eget borgerskap i Bergen og startet virksomhet som kjøpmann med handelsboder like ved Tollboden og Valsenggården på Strandsiden.

Hauges endelikt som skipsreder og forretningsmann i Bergen

Etter tapet av jekten «Haabet» i 1803 skaffet Hauge seg flere nye jekter: «Forsøg», «Anna Helena», «Nicolai» og «Aurora». «Forsøg» var for øvrig kjøpt av Loose i Stavanger for 500 riksdaler. Nils Hansen Opstad, en haugianer fra Nærbo, var skipper på den skuta i 1804.

Den 4. april 1804 kjøpte Hauge fregatten «Christiana Margaretha» på 113 lester for 6200 riksdaler. Hauges drøm var nok å nytte denne skuta i utenriksfart, men det viste seg snart at han var blitt grundig lurt av partseierne han kjøpte den av: Herman D. Janson, Wollert D. Krohn, Johan Nicolaisen, Christopher Røching og Claus Krohns arvinger – alle representanter for Bergens storkjøpmannskap. Var dette deres usle hevn som hadde til hensikt å ta luven fra «oppkomlingen» fra Østlandet? Skuta viste seg nemlig å være markspist og mindreverdige som seiler, og den hadde gått fra reparasjon til reparasjon, noe eierne naturligvis var klar over. Skuta gjorde bare én mislykket tur til Spania for Hauges regning. Kjøpmennene var nok også klar over Hauges manglende fagkunnskap når det gjaldt skuter og sjøliv, og dette utnyttet de altså på det groveste overfor den tillitsfulle mannen. Siden ble fregatten solgt med betydelig tap.

Det var for øvrig hoffagent Herman D. Janson som i 1804 solgte godset Svanøy til hallingdølen Ole Torjussen Helling Svanøe for 10 999 riksdaler – med Hauge som mellommann. Hauge

Hans Nielsen Hauge i fengsel.

var på Svanøy i mars 1804 for å besiktige Svanøy-godset. Han så store muligheter for ulik næringsvirksomhet ved godset, og ansporet altså Helling fra Hallingdal, som på denne tiden hadde opphold i Bergen, til å kjøpe Svanøy. Hauge hadde også en finger med i spillet i forhold til at Helling Svanøe valgte seg Kjersti Korsbøen fra Modum i Buskerud som hustru i 1803, også hun en meget allsidig, intelligent og praktisk anlagt haugianer. Hun var en driftig kvinne som drev Svanø-godset med myndig hånd i mannens mange fraværperioder til Stortinget eller på handelsreiser til Bergen. Deres sønn, Torger Olsen Svanøe ble, som nevnt, gift med Olene Olsdatter Seglem, født i 1811 i Stavanger og

vokst opp i Verkgate 1 og i Nedre Holmegate 18-20 på Holmen. (Olene Seglem var, som nevnt, møster til fru Beate Ramsland Kielland).

Hauge så bl.a. muligheter både for mølledrift og gruvedrift på Svanøy. I samme periode var han igangsetter av ulike industriforetak over hele Sør-Norge: Papirfabrikk ved Eiker og på Fennefoss, teglverk på Eeg ved Kristiansand, bokbinderi i samme by og koppergruve på Vingelen i Østerdalen. En kan undres på om denne mannen var manisk, for hvor kom all denne kraften, energien og pågangsmotet fra – oppi all motgangen han møtte?

Det var selvsagt et stort minus for Hauge at han manglet både handelsut-

Amund Helland (1786-1870)

dannelse og at han hadde liten peiling på føring av regnskap. I 1804 fikk han myndighetenes mistanke mot seg grunnet alle de store investeringene han var involvert i, og da hans regnskaper skulle kontrolleres, var resultatet flere spørsmål enn svar, noe som selvsagt ikke var til Hauges fordel. For ikke å få flere problemer med myndighetene i hansabyen, stilte kjøpmann Hauge sommeren 1804 opp på borgervæpningens eksersis på Engen, slik han som handelsmann og borger var forpliktet til, selv om eksersisen bød ham imot.

Sommeren 1804 hadde Hauges handel og forretninger vokst ham over hodet. Han måtte ut på lånemarkedet for å få tak i mellom 10- og 15 000 riksdaler for å unngå konkurs. Oppi den prekære

situasjonen valgte han å forlate Bergen. Han drog sørover med sin jekt «Forsøg» og skulle innom Rennesøy og Kristiansand før ferden videre var planlagt å gå til Jylland, men så langt kom han aldri før han ble arrestert under en avstikker til Østlandet.

Før han drog holdt han avskjedsselskap og møte for vennene i Valsengården. Under Hauges fravær skulle Høydahl leie denne gården, pakkboder og nabo/eiendommen som tilhørte madam Lind, for 60 riksdaler per år. Hauge glemte aldri avskjeden fra Bergen 11. juli i 1804 og «de mange Taarer som en del Medtroende veed jeg fældte i Bergen 1804», som han skrev i ettertid om sitt farvel med vennene i Valsengården.

Den 1. desember 1804, etter arrestasjonen av «oppvigleren» Hauge, som var blitt ført i jern fra Hokksund til Kristiania, ble Valsengården beslaglagt. Tjenerne fikk fortsette å bo i våningshuset, men rottene overtok varelagrene i de låste rommene. Samson Traae ble bønnhørt da han ba om tillatelse til å slippe katter inn på kornlageret gjennom et hull i veggene. Deretter ble boet gjort opp. Valsengården ble solgt for 4510 riksdaler mens «Christiane Margaretha» gikk for 4051 riksdaler – alt med stort tap. Og så var Hauges epoke som bergenskjøpmann over! Men haugianerforsamlingen i byen var i full vigør i mange år etter dette, med rogalendinger som framtrædende aktører.

To rogalendinger som gjorde seg gjeldende innenfor Haugianermiljøet i Bergen

Amund Helland

Amund Helland var født i Bjerkreim i 1786 og sønn av Eivind Helland og Ellen Apeland. Allerede 17 år gammel ble han grepet av Hauges forkynnelse, og han drog til Bergen for å arbeide i Hauges forretninger fram til 1807. Han var i 1804 i daglig kontakt med Hauge før Hauge drog sørover på den reisen som førte til hans arrestasjon.

Da Helland skjønte at Hauge ikke kom tilbake til Bergen med det første, hyrte han seg som sjømann, muligens på en av Hauges forhenværende jekter. Helland slo seg ned i Fredrikstad, der han sikret seg borgerskap som kjøpmann. Men i 1815 vendte han tilbake til Bergen som kjøpmann. Han fikk borgerskap i byen 17. august dette året. Sammen med jærboen Peder Odland kjøpte han haugianernes halvdel av Strusshamn der Bergens haugianere ofte fant sammen til møter. Helland ble regnet for en av deres fremste ledere i denne perioden. Han var meget streng i sin pietisme og en ivrig talsmann mot Grundtvigs mer rasjonalistiske trosoppfatninger. Helland var ingen stortaler, og talte kun i mindre, intime forsamlinger. Men på tross av en beskjeden framferd, ble hans ord lyttet til med stor respekt. Han var flink til å holde kontakt med haugianerne i Stavanger og deltok i flere møter i hovedstaden i hjemmeamtet.

I 1817 kjøpte Helland Strandgate 123 i

Bergen og deretter Tonninggården på Strandsiden av Vågen slik at hans store forretningskompleks kom til å strekke seg fra Strandgaten og innover mot Vågen.

I 1816 ble Helland gift med Talette Vig (1786-1820), datter av Hans og Sara Vig fra Klepp. Etter Talettes død giftet Helland seg i 1822 med hennes søster, Malene (1790-1859). Vi føyer til at Talette og Malenes søster, Berta, født 1777, ble gift med Engel Hansen Særvoll fra Os som ble velkjent haugianer og kjøpmann i Stavanger. Enda en søster fra Vig, Adriane, født 1783, ble gift i Stavanger med kjøpmann og haugianer Mauritz Mauritzson Undheim Tjensvoll. Dette paret ble igjen foreldre til Sara Ramsland som ble stesvigermor til Alexander L. Kielland. Som vi ser: De sosiale båndene mellom haugianerne var tette og gikk på kryss og tvers geografisk over hele landet.

I 1848 kjøpte Helland også Strandgate 148 i Bergen, som fram til 1858 ble hans bolig da han overdrog denne våningen til svigersønnen, Sigvald Madsen, men Helland betinget seg og kona borett i huset sine levetider ut. Helland opplevde en økonomisk nedtur i 1857, så denne overdragelsen hadde nok også sammenheng med dette.

Amund Helland døde i 1870. Han etterlot seg sju barn. Sønnen Hans Helland (1817-1859) overtok deler av farens forretninger. Hans Helland var gift med Karen Marie Folkedal (1816-1889). Deres sønn igjen, Amund Theodor Helland (1846-1918), ble kjent som geolog, politiker på Stor-

P.A. Rasmussen

tinget for Venstre, og han var en anerkjent statistisk-topografisk forfatter («Norges Land og Folk»). Da han ble uteksaminert ved eksamen i filosofi i 1865, ble han, belønnet med ni blanke enere, blant annet i oldnorsk og italiensk. I 1885 ble han utnevnt til ekstraordinær professor i bergbygning og geologi. Han var ugift.

Peder Gregoriussen Odland

Peder Gregoriussen Odland var en annen rogalending som gjorde seg gjeldende blant haugianerne i Bergen. Odland ble født på Odland i Varhaug i 1784 som sønn av Gregorius Olson Skretting og Astrid Larsdatter Odland. Peder ble religiøst vakt under et besøk Hans Nielsen Hauge avla på Jæren i 1804. Deretter drog Odland til Bergen

der han kom i bøkkelære hos Hauges nære venn Johan Loose. Dette betyr at Odland må ha bodde i Bergen i årene før Looses død i 1810.

Odland sikret seg borgerskap i Bergen som bondehandler 2. august 1814, og i 1816 kjøpte han eiendommen Ravnekroken like nord for Tollboden på Strandsiden, der han ble nabo til Amund Helland.

I 1818 flyttet Odland sin forretning til Nykirkegården, like ved Nykirken på Strandsiden. Fra 1836 eide han også den ytterste Nordnesboden, like sør for Nordnespynten. I 1829 kom den førnevnte vossingen og haugianeren Elling Eielsen Sundve til Bergen. Han fikk da tjeneste hos familien Odland og deltok i haugianerforsamlingen i byen. Der kom han bl.a. i kontakt med Ole Torjussen Swanøe som påvirket Eielsen til å bli reisepredikant. Julen 1834 kom Eielsen til Stavanger der han tok inn hos kjøpmann Torger Siqveland i Torvet 4. Sammen drog de to haugianerne på forkynnerreise i Sør-Norge på nyåret 1835. Torger Siqveland hadde for øvrig handelsforbindelse med Samson Traae i Bergen.

Eielsen hadde mye av fanatikerens seg. Han opptrådte kompromissløst og ganske stivnakket hele livet, og under oppholdet i Stavanger oppfordret Eielsen haugianerne til å bryte kontakten med brødrene. Seinere skulle romsdølen Harkjell Myhreboe søke å bøte på dette slik at haugianere og brødrevenner kunne støtte hverandre i opprettelsen av Det norske misjonsselskap i 1842. Da var Eielsen

---

dratt som forkynner til det norske Amerika der han utviklet seg som karismatisk forkynner. I Amerika lot han seg for øvrig vie til prest uten å ha noen formell utdannelse. Dermed ble han mannen som flyttet haugianismen over på amerikansk jord, for øvrig sammen med skreddersønnen Peder Andreas Rasmussen fra Kongsgate 4 i Stavanger. Som vi har hørt, hadde også han arbeidet som handelsbetjent i Bergen, der han knyttet seg til haugianersamfunnet før han drog over havet og ble pioner både som lærer, organisator og forkynner blant utvandrede nordmenn.

Den 26. desember 1811 giftet Peder Odland seg med Kari Thorsdatter fra Strusshamn. Da hun døde etter kort tid, giftet Odland seg i 1814 med Karen Grøtte, født i Hemsedal i 1777. Hun var også en av de ressursrike østlandsjentene som, på oppfordring fra Hans Nielsen Hauge, drog vestover. I 1814 skrev Hauge om henne at hun var en «af de høist begavede og mest elskede Sødster». I ungdommen hadde hun vært reiseforkynner innen Hauges bevegelse. Blant annet holdt hun møter i Imslund og Vikedal i indre Ryfylke i 1802. Etter giftermålet med Odland var hun en ivrig taler i haugianersamlingen i Bergen. Da Hauge hadde sluppet ut av fengselet i 1817, skrev hun til ham. «Elskelige og fortrolige Broder i Christo! Du har vært Middelt i Guds Haand til min og Manges Lyksalighed.»

Men fru Karen Odland likte seg dårlig i den fuktige sjøluften ved Vågen, og sammen med haugianeren Svend Ruud

fra Ål i Hallingdal, kjøpte Odland derfor gården Søndre Solheim sør for Bergen. Odland løste etter hvert ut Ruud av det økonomiske fellesskapet og kjøpte i tillegg nabobruket Nordre Solheim, mens Ruud kjøpte nærliggende Slettebakken gård. Her finner vi også en link til Stavangerhaugianerne. Svend Ruuds datter Agathe ble nemlig gift med den kjente og etter hvert velstående haugianeren i Stavanger, Sivert Gundersen, som forfatter Alexander L. Kielland nyttet som modell for sin romanfigur «Sivert Gesvint» i «Skipper Worse». Sivert Gundersen var født i Sokndal i Sør-Rogaland 6. september 1808 som sønn av Gunder Olsen Øvre Regeland og Karen Torsdatter.

Karen Odland og Karen Hauge Loose Erichsen skulle seinere i livet søke kontakt med presten Grundtvig i Danmark. De ble begge betatt av hans livsbejaende kultursyn og livssyn som de opplevde som befriende sammenliknet med det rendyrkede haugiansk og kvekersk pietistiske, særlig slik de møtte det gjennom den lite beleste Elling Eielsen som hadde aversjon mot alt som luktet av studier og forskning. Det var trolig i 1817 Karen Erichsen besøkte Grundtvig i Danmark, som «interesserede sig meget for den begavede Kvinde».

Peder Odland døde i 1842 kort tid etter at han hadde vært i Stavanger i forbindelse med stiftelsen av Det norske Misjonsselskap i august dette året. Også Peders yngre bror, Jonas (født 1790), drev en tid kjøpmannskap i Stavanger,

---

men slo seg siden ned som kjøpmann i Bergen, der han drev sine forretninger fra Strandgate 119 i Bergen. Jonas Gregoriussen Odland fikk borgerskap i Bergen 9. oktober 1838, og han sa opp igjen dette borgerskapet 30. november 1875 da han var 85 år gammel.

Karen og Peder Odland var besteforeldre til den teologisk konservative professor Sigurd Odland som var en av initiativtakerne til opprettelsen av Menighetsfakultetet i Oslo i 1907. Fakultetet ble opprettet som en protest mot at den liberale teologen Johannes Ording ble utnevnt til professor ved Universitetet, for øvrig av bergenserens Christian Michelsen med farfar fra Egersund.

Agathe og Sivert Gundersen

Agathe Ruud ble født i Bergen 27. august 1813. Også hun ble et bindeledd mellom haugianerne i de to store Vestlandsbyene. Agathe Ruud var datter av kjøpmann, jekteskipper og haugianer Svend Aslesen Ruud, født i Ål i Hallingdal omkring 1775. Hans foreldre var Asle Syvertsen og Bergit Svensdatter. I 1801 bodde Svend Aslesen sammen med sin familie på Sandø i Ål.

Ruud var en av mange hallingdøler som kom med i den vekkelsen som Hans Nielsen Hauge skapte i denne dalen tidlig på 1800-tallet. En rekke av hallingdølene fulgte i høvding Hagues spor over fjellet i håp om å skape seg en bedre tilværelse i byen mellom de sju fjell. Ruud knyttet seg til haugianerkolonien i Strusshamn på Askøy,

og han ble gift på Askøy med Karen Olsdatter, født i Strusshamn i 1805 og således 25 år yngre enn mannen. Agathe, ekteparet Ruuds eldste datter, ble gift med kjøpmann Sivert Gundersen i Østervåg i Stavanger.

I 1865 kjøpte Gundersen løkken vest for Breiavatnet av brødrene og haugianerne Salve og Peder Aanensen fra Bakke sogn i Vest Agder. Det var disse brødrene som ga arbeid til malersvenn Lars Hertervig i verkstedet i Nygaten 5 fra 1844.

I den sørligste delen av sin løkke, på fjellet, som siden skulle navngis «Tivolifjellet», reiste Sivert Gundersen sitt kneisende landsted, «Solheim», i sveitserstil. Det kom til å stå som et monument over haugianske bondegutter som spekulerte seg til topps i samfunnet ved hjelp av sildehandel og investeringer i skipsparter og gjennom sparsommelighet og arbeidsomhet.

Denne gründeren var født i Sokndal i Sør-Rogaland i 1808, men flyttet til Stavanger, der han livberget seg som skomakerlærling. Sparepengene satset han i varer han kunne avhende med fortjeneste, f.eks. i ur han importerte fra utlandet. Etter hvert utvidet han sin virksomhet til å omfatte kolonial-, manufaktur- og fiskevarer.

I 1835 fikk han borgerskap med rett til å drive handel i byen. Han startet bl.a. et sildesalteri på «Verket» og satset penger i skipsparter. Etter hvert bygde han opp en skipsflåte som omfattet fire slupper, en skipsjakt, en galeas, en skonnert og en bark. Ved siden av dette

drev han også handel med korn, og i 1847 påtok han seg å skaffe 1000 tønner rug for å sikre byens kornforråd.

Sivert Gundersen bosatte seg i «haugianerghettoen» i Østervåg (11–13), der han også hadde sitt sjøhus. Som nærmeste naboer i Østervåg hadde Gundersen haugianerne Engel Hansen (Østervåg 7) og John Haugvaldstad (Østervåg 5). Gundersen engasjerte seg også i byens haugianerforsamling, der han fikk en sentral posisjon. I 1842 var han med på stiftelsesmøtet for Det Norske Misjonsselskap, og i 1846 var han engasjert i byggingen av «Nygadens Opbyggelseshus». Han var medlem av hovedstyret i NMS i 25 år (rekord) og erstattet brødrevennen fogd Søren Daniel Schiøtz i styret for Misjonsskolen fra 1843. Gundersen satt også i styret for forsamlingshuset i Nygaden fra starten i 1846 og i styret for «Josephines Stiftelse» fra 1856 til 1882.

Gjennom kona opprettholdt Gundersen tette bånd til haugianerne i Bergen, og sammen med Agathe opprettet Sivert Gundersen flere legater for nødstedte barn i byen (Josephines Stiftelse, Pleiestiftelsen for småbarn og Waisenhuset – og nyttet derved store deler av sin formue til beste for sin neste).

Elise Welhaven Gundersen

Ekteparet Gundersen hadde bl.a sønnen Svend som studerte teologi og ble prest. Han ble gift med Elise Welhaven, som hadde opphold i Stavanger fra 1861 til 1870 i forbindelse med at faren, Johan

John Haugvaldstad, 1770–1850.

Ernst Welhaven, da var res. kap. i St. Petri. Elise forteller i sine åpenhjertige erindringer at hun mot sin vilje ble gift med Svend Gundersen da hun var forelsket i Jan Steen, sønn til rektor Johannes Steen ved Kongård skole. Om svigerforeldrenes hjem på «Solheim», skriver Elise Welhaven: «Mine svigerforeldres hjem var et sterkt haugiansk hjem. Alle ytre former ble nøyaktig overholdt. Ingen våget å unnslå seg for å delta i den ytre gudskyrkelsen, som ofte var en plage for især de unge. Den ville Gustav [Svends bror Gustav Gundersen] som da hadde overtatt sin fars forretning i Østervåg, ville nødig havne opp i disse seansene. Vi så ham især ikke om søndagene. Han var ikke religiøst interessert. Sin mor avla han et par ganger i uken en morgendisitt når han var sikker på å treffe henne alene. Sin far traff han jo i Østervåg, for han

---

hadde fortsatt sitt kontor der nede. [«Mor» eller fru Gundersen het altså Agathe Ruud, og hun var som nevnt datter av haugianeren Svend Ruud på Slettebakken ved Bergen].

Videre skriver Elise Welhaven: «Haugianerne hadde sitt navn fra Hans Nielsen Hauge. Etter hans død ble en garver [skal være farger] i Stavanger ved navn John Haugvaldstad leder i alle fall på Vestlandet. Da han døde, overtok Sivert Gundersen hans stilling i Stavanger. Hver søndag formiddag gikk de gamle til kirke, og de ville helst at de unge gjorde det samme. Dersom 'den gamle' ikke skulle i forsamlingshuset i Nygaten leste han om ettermiddagen en uendelig lang preken av Luther. Den postillen glemmer jeg vel aldri. Den var stor tykk og bar tydelig preg av stadig bruk. Han leste langsomt, monotont og ikke godt, det var som en legmannspredikant snubler seg igjennom. For meg var det en lidelse å være til stede. Mor [Agathe Ruud] snudde seg hver gang han bladde om i boken for å se om det ikke var siste side, men hun fikk nok reise seg mange ganger. Jeg hørte lite etter lesningen, men iakttok de andre, og for meg ble det hele nærmest som en komedie, nesten bespottelig. 'Han var dryg i dag', kunne mor stundom driste seg til å si, men hun skyndte seg å føye til at det er jo det rene Guds ord man får der.

Når han gikk i 'Nygaten' slapp vi forholdsvis lett. Dersom Svend var hjemme, leste han en meget kort betraktning, og var han ikke til stede, gjorde en av døtrene det. Det var

pålagt mor å sørge for at det ble gjort, og når han kom hjem måtte der skrifies.»

Litt lenger nede leser vi: «Hjemme hadde jeg alltid fått lov å lese de bøker jeg ville, der var ingen grenser. Men på Solheim var romanlesing ikke tillatt. Marie og Else [Svend Gundersens søstre] hadde denslags gjemt under hodeputen og andre mystiske steder. Den eldste datteren Kaja var gift i Flekkefjord med konsul Oskar Olsen. Han var en elskverdig og hyggelig mann. Både han og Kaja var 'alvorlige' folk, men deres hjem var fritt for all utenpåhengt kristendom. Dit likte både Marie og Else å reise, og de ble der lenge, men bare en om gangen, for en måtte alltid være hjemme.

Det var mange omreisende legpredikanter som gjestet Solheim, Især var gamle Daniel Bore en både velsett og hyggelig gjest. Jeg husker en formiddag jeg kom der opp til svigermor og hun sa at det ikke var verdt jeg ble til middag for 'han Daniel Bore skal spise her'. 'Det var riktig uheldig', svarte jeg 'for jeg har ofte hatt lyst til å se ham siden både du og svigerfar setter ham høyt.' 'Ja, han er en Gudsmann, en av de rette', sa mor.»

Denne Daniel Bore var født på Bore i Klepp i 1802, og han hadde et noe spesielt opphav til bondegutt å være. Foreldrene til Daniel var bonde Lars Tollaksen Bore (1758-1828). Moren, Fredrikke Severine Schive (1767-1823), var datter til sogneprest i Søgne, Daniel Schive og hustru Anna Maria Christophersdatter. Daniels

Hans Nielsen Hauge

mormor, Anna Maria, var datter til sogneprest Christopher Broderesen i Klepp og hans jødiske hustru, Lovise (egentlig Sara) Abrahamsdatter fra Fredericia, den danske byen hvor jøder hadde et fristed. Daniel Schive Larsson drev farsgården på Bore samtidig som han altså reiste som lekforkynner. Han døde i 1894, 92 år gammel.

Elise Welhaven (1850-1936) var datter av presten Johan Ernst Welhaven og hustru Anthone Johanne Holmboe, og hun Elise således niese til de skriveføre søsknene Johan Sebastian og Elisabeth Welhaven fra Bergen.

Elise ble altså gift i Stavanger med den seks år eldre teologen og presten Svend Rudolph Gundersen. Svend Gundersen var født i Østervåg 11 i Stavanger den 29. mars 1844 som sønn av ovennevnte Sivert Gundersen og Agathe Maria Ruud fra Bergen. Agathe Maries far, Svend Aslesen Ruud fra Hallingdal, anskaffet seg en kjøpmannsgård på

Stranden i Bergen, men siden kjøpte han gården Slettebakken sør for Bergen, der Elise Welhaven Gundersen besøkte svigermoren i flere omganger.

Agathe Ruud Gundersen hadde i alle fall søstrene Ane Andrine (født 2. mars i 1815), Barbara (født 21.5-1819 og døpt i Korskirken 13.6-1819) og Karen (født 15.6-1823 og døpt i Korskirken). Svend Ruud døde på Slettebakken i 1852 da han var 72 år gammel. Han bar da yrkestittelen proprietær.

I sin erindringsbok skriver Elise Welhaven slik om sitt første besøk på Slettebakken, som må ha foregått i 1868 da Svend Ruud for lengst var død, men enken bodde fortsatt på Slettebakken med sine døtre, får vi høre: «I mai skulle Sven til Bergen for eksersis. Han hadde for sin eksamens skyld fått utsettelse et år eller to. Han var nå 24 år. Hele vinteren hadde han talt om at jeg skulle bli med ham for at jeg skulle få hilse på hans mors slekt, som alle bodde i Bergen. Gamle bestemor Ruud på Slettebakken ønsket han især at jeg skulle lære å kjenne. Så ble jeg da med til tross for at jeg hadde liten lyst. Det var en anelse hos meg at jeg ikke ville bli videre vennlig mottatt og at jeg slett ikke ville passe blant dem.

Slik gikk det da også. På Slettebakken en halv mils vei fra Bergen var nettopp da ubeleilig å få en fremmed gjest. En gift datter var blitt sinnssyk. Mannen med deres tre sønner var reist til Amerika, og den sinnssyke var kommet hjem til mor. Det var tre ugifte døtre, som alle følte seg trykket ved å ha den sinnssyke hos seg. Jeg var redd henne

og ville ikke være der nede. Sven måtte være på moen hver dag.

Den ene av tantene, Lina, likte meg – og jeg aktet henne. Hun hadde alltid 'dyrket' Sven og foretrukket ham for sine andre søsterbarn. De andre tantene så nærmest på meg med uvilje. Jeg ble da i Bergen hos tante Kaja – fru Svanøe. Hun var både elskverdig og hadde et godt hjerte. Hun gjorde alt for å gjøre oppholdet behagelig for meg. Der var to døtre og to sønner, som alle var hjemme. Den ene datteren Augusta var på min alder. Svanøe var en mann

med et trist, tungt gemytt, og han var så sjalu at det var en plage å være i hus sammen med ham. At tante Kaja hadde holdt livet ut i alle år var meg ufattelig. Sven kunne godt vært hennes sønn for alderens skyld, men Svanøe tålte knapt at de så på hverandre. Mot meg var han både vennlig og velvillig, men jeg følte det liksom 'huskaldt'. Det samme var tilfelle i den omgangskretsen jeg kom inn i. Selv hadde jeg verken slekt eller venner i Bergen. Av min fars slekt var det ingen igjen i byen, og heller ingen nærmere slekt på min mors side.»

KILDER:

Arntzen, Jon Gunnar:	Bergensere i tusen år. (red.)	Oslo 2005
Aurennes, Ola:	Rogalendingar som har teki borgarskap i Bergen	Rogaland Historielag, årsskrift 1943
Breistein, Dagfinn:	Hans Nielsen Hauge, kjøpmann i Bergen	Bergen 1955
Brunes, Erling:	Klepp Gards- og ættesoga gjennom 400 år	Klepp kommune 1952
Golf, Olav:	Vekkerøst fra kvinner i Hans Nielsen Hauges fotspor.	Kolofon Forlag 2006
Golf, Olav:	Vandringsmannen Elling Eielsen	Oslo 1996
Haaland, Erling:	John Rasmussen Haugvaldstad	Stavanger 1959
Handeland, Oscar:	Fram kristmenn, korsmenn!	Lunde Forlag 1963
Hartvedt, Gunnar Hagen:	Bergen Byleksikon	Kunnskapsforlaget 1999
Kielland, Baby:	Min far Alexander L. Kielland	Oslo 1929
Kullerud, Dag:	Hans Nielsen Hauge	Aschehoug 1996
Norborg, Sverre:	Hans Nielsen Hauge, biografi 1771-1804	Oslo 1966
Rieber-Mohn, Edvard:	Pütter-familien i Bergen 1740-1870	Bergen 2006
Skadberg, Gunnar A.:	P.A. Rasmussen – stavangergutten som ble lærer og pionerprest i Amerika.	Ætt og Heim 1999
Skreien, Norvald:	Lucia Pytter i «Bergensere i tusen år»	Kunnskapsforlaget 2005
Welhaven, Elise:	Fra Elise. Memoarer	Oslo 2009

Byggesaken siden sist

Etter lang tids venting kom endelig arbeidet med rivingen av Konserveringsbygget i gang i august. Det gikk relativt raskt å få bygget bort, da rivingen først startet. Bygget var oppført i 1975-76 over en kjeller oppført av tyskerne under andre Verdenskrig. Kjelleren var ikke av det mest solide tyskerne etterlot seg, og også den lot seg relativt raskt og enkelt knuse.

Byggegroppen skal gå ned nesten 10 meter. Størparten av massene bestod i fin sand og grus, og tomten måtte derfor spantes mot sør, vest og nord. Mot øst ble det avdekket fast fjell. Over 2000 kubikkmeter måtte sprenges bort. Arbeidet med å støpe dekker og vegger gikk parallelt med at fjellmassene i øst ble sprengt og kjørt bort.

I 2006 var det gjort målinger av grunnvannsstand, men ved utgravingen viste det seg at vannet stod om lag 2,5 meter lavere i groppen enn det man tidligere hadde regnet med.

På grunn av den store bredden på den tyske bunkeren måtte tegningene for nybygget endres og bygget gjøres noe smalere enn det først var tenkt.

Kulturminister Anniken Huitfeldt satte 1. november ned grunnsteinen under stor deltakelse, og i strålende vær.

Magsinbygget skal være ferdig støpt i løpet av januar 2011. Fortsettelse følger.

Over t.v. Grunnsteinen settes ned 1. november 2010.

Over t.h. September 2010. Spuntene drives ned.

T.v. November 2010. Magasinhallene under støping, sett fra vest.

Under: November 2010. Magasinhallene, sett fra øst.

Postadresse:
Statsarkivet i Bergen
Årstadveien 22
5009 Bergen
Tlf: 55965800

epost: statsarkivet.bergen@arkivverket.no
digitalarkivet@arkivverket.no

Internett:
<http://www.arkivverket.no/bergen/om.html>
<http://www.digitalarkivet.no/>

Tidligere utgitt i denne serien:

1998

1999

2000

2001

2002

2003

2004

2/2004

1/2005

2/2005

3/2005

1/2006

2/2006

3/2006

1/2007

2/2007

3/2007

1/2008

2/2008

3/2008

1/2009

2/2009

3/2009

1/2010

2/2010

